

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

DECEMBER

Divatos népiség

Kodály Zoltán és kórusai

Európa legnyugatibb országa

A honfoglaló magyarság lelkialkatáról

Kolozsvár és a magyar-román

művelődési kapcsolatok

TAMÁSI ÁRON

GAGYBÁTORI E. LÁSZLÓ

OTTLIK GYÖRGY

LASZLÓ GYULA

GÁLDI LÁSZLÓ

MAGYAR FIGYELŐ

Kazinczy Erdélyi Leveleiből – A mult négy oszlopa – Erdélyi román utazó a multszázadi Magyarországról – A Székelyföld anya- és csecsemővédelmének kérdése

SZEMLE

Heszke Béla: Mai háborús regények

VII. ÉVFOLYAM

KOLOZSVÁR 1942

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. – Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. – Telefonszám: 20–83.

Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 9 Pengő. Egyes szám 1 Pengő.

TARTALOM

TAMÁSI ÁRON: Divatos népiség	517
GAGYBÁTORI E. LÁSZLÓ: Kodály Zoltán és kórusai	523
OTTLIK GYÖRGY: Európa legnyugatibb országa	531
LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyarság lelkialkatáról	540
GÁLDI LÁSZLÓ: Kolozsvár és a magyar-román művelődési kapcsolatok	552

MAGYAR FIGYELŐ

KAZINCZY Erdélyi Leveleiből	560
WASS ALBERT: A mult négy oszlopa	563
SALAMON SÁNDOR: Erdélyi román utazó a multszázadi Magyarországról	564
TONK EMIL: A Székelyföld anya- és csecsemővédelmének kérdése	566

SZEMLE

HESZKE BÉLA: Mai háborús regények	569
-----------------------------------	-----

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk elmfejét Széchenyi *Hitelének* 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

MEGÚJHODÁS A MAGYAR PARASZT ÁLTAL

Döntő feltétele a nagybirtok paraszti birtokokká mozgósításának, hogy ezt a feladatot a magyar parasztság egyetemes problémájaként intézzük el, vagyis: szerves kapcsolatban minden egyéb problémával. Tehát:

1. Nem elég odadobni egy bizonyos mennyiségű földet a parasztnak, hanem gondoskodni kell, hogy ezzel együtt megfelelő gazdasági beruházáshoz, lakóházhoz, bútorhoz stb. juthasson egészséges, fejlődést nem gátló hitelfeltételek mellett.

2. Ugyanakkor minden falunak intézményesen kell lehetővé tenni a magasabb gazdasági kultúra elnyerését.

3. Meg kell szervezni a falu adottságai szerint a háziipar, kéziipar, téli munka lehetőségeit.

4. Meg kell szervezni a falu egészségügyi és közlekedési viszonyait.

5. Intézményesen kell biztosítani: hogy a magyar földmivelő nép arravaló gyermekei középosztállyá fejlődhessenek.

Mint minden felbukkanó földreform-kísérletnél, most is csoda-mellékének próbálják eldololni a magyar rögöket a magyar parasztságtól. Újabban igen sok hangnemben szavalják: mennyire érdeke az országnak, hogy egy erős, művelt, intelligens, magyar érzésű középbirtokosságunk legyen.

Ez igaz. De van középbirtokosságunk máris és volt mindig. És csak rajtuk áll, hogy erősek, műveltek, intelligensek és magyar érzésűek legyenek. Aztán nagyszámú középbirtok lesz a szétmozgósított nagybirtok meghagyott részéből. Most a magyar megmaradás döntő parancsa az: hogy minél több parasztcsalád jusson földhöz. És ha mégis állítatnak föl új középbirtokok: egy részét nem volna jó azoknak az erős, intelligens, feltörő magyar paraszti családoknak juttatni, amelyek még a mult nehéz viszonyai közt jelentős eredményeket tudtak felmutatni a földszerzés és a termelés terén? Egy pillanatra sem szabad elfelejteni: a magyar megmaradás elengedhetetlen feltétele: *a magyar középosztály megújrodása a magyar paraszt által.*

(Szabó Dezső: Az egész látóhatár. II. köt. 424. 1.)

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

Gagybátori E. László, tanár, az Eötvös-Collégium tagja * Gáldi László dr., a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetem rk. tanára * Heszke Béla, a kolozsvári Mikes-gimnázium tanára * László Gyula dr., az Erdélyi Tudományos Intézet tanára * Ottlik György dr., a Pester Lloyd főszerkesztője * Salamon Sándor tanárjelölt, Kolozsvár * Tamási Áron, író * Tonk Emil dr., orvos, a kolozsvári Ferenc József-tudományegyetem gyermekklinikájának gyakornoka * Wass Albert gróf, író.

A KIADÓHIVATAL KÖZLEMÉNYE

Értesítjük igen tisztelt Előfizetőinket, hogy az 1943. évben folyóiratunk 12 számot kitevő, teljes évfolyamának előfizetési díja 12 P. lesz. Az előfizetések szíves megújítására csekklapot mellékelünk.

*

Szemlénk megelőző számaiban felhívást tettünk közzé, hogy a HITEL 1936. évi 1., 2. és 4., valamint az 1937. évi 1. számát kiadóhivatalunk szívesen visszaváltja s e négy régi számért csereképpen készségesen felajánlja most megjelenő évfolyamunkat, illetve egyes számokért darabonként 2 P-t fizet. Amikor ezt a felhívásunkat ez alkalommal is megismételjük, közöljük az érdeklődőkkel, hogy az 1938., 1939. és 1940–41. évfolyamainkból még van néhány teljes és több hiányos sorozat, s azoknak ára: teljes évfolyamonként 8 P., illetve egyes számonként 2 P.

TERMÉS

Az új erdélyi irodalom hangja.

Szerkeszti:

*ASZTALOS ISTVÁN, BÖZÖDI GYÖRGY, JÉKELY ZOLTÁN,
KISS JENŐ, SZABÉDI LÁSZLÓ.*

Megjelenik évente négy vaskos kötetben.

Egy kötet ára 4.50 P, az évi négy kötet előfizetési ára 15.– P.
Pártoló előfizetési díj évi 30.– P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

KOLOZSVÁR, MÁTYÁS KIR.-TÉR 7. SZÁM.
Szentgericei Jakab Jenő könyvesboltja.

DIVATOS NÉPISÉG

HA SZABAD VOLNA két szót a multról szólani, úgy kezdeném ezt az előadást* is, mint ezelőtt tíz esztendővel az egyik regényemet. Vagyis ilyenformán: attól kezdve, hogy a »románok kézhez vettek volt minket«, az Erdélyben maradt magyar író gyakran állott a közönség elé, hogy tanítva szórakoztassa őt, vagy hogy gondolatait és hitét megossza véle. Hirtelen nem tudom: sajnálatos tünet-e vagy éppen örvendetes, hogy a hazatérés óta nemigen lehet erdélyi írótlátni a dobogón. Két esztendő óta velem is először történik most, hogy a nyilvánosság előtt egy fontos kérdéstről hangosan gondolkodom. Szívesen teszem ezen a megtisztelő és tudós helyen, ahol valamikor a római jogra engem próbáltak tanítani mások. Szívesen teszem, de azt is be kell vallanom, hogy a bölcsesség játszi és tarka pillangói folyton a hallgatás mezejére akartak csalni, miközben ennek az előadásnak a tervével és az anyagával foglalkoztam. Ez érthető is, mert az író általában értelmesebb lény, mint ahogy gazdag családoknál és hivatalos helyeken azt gondolni szokták. Ilyenformán tudja tehát, hogy hangzatos kérdésekről okosnak tetsző módon beszélni, az nem az ő feladata, hanem tiszteletreméltó uraké. Másrészt érzékeny is az író: vagyis bántja őt, ha máségebek mellett még azért is haragszanak rá, hogy mások elől elveszi a szót és kárba veszíti, mivel nem használja fel semmiféle gyakorlati célra.

Remélem, hogy ez a rövidke testvéri vallomás nemcsak választékosan hangzik, hanem sikerült is megértetnem magamat; s magamon keresztül más írókat is, akik önmagukban szintén vesződnek azzal a kérdéssel, hogy a mai hangzavarban helyénvaló dolog-e beszélni, vagy hasznosabb az elvonultság és a csendes munka mellett maradni. Erre a kérdésre az írónak és a közönség legszínvonalasabb rétegének azonos módon kéne válaszolni. Mert ez lenne az eszményi találkozás. Lehet, olyan időket élünk, hogy ezt az eszményi találkozást kölcsönösen előkészíteni nemzeti feladatnak látszik.

Lelkileg szükségét éreztem annak, hogy most, amikor oly sok idő után erdélyi közönség és erdélyi író ismét személyesen találkozunk, mindezt bevezetőül megmondjam. Így bizonyára másképpen is fogják hallgatni gondolataimat a kérdéstről, melyet »Divatos

* Szabadegyetemi előadás, december 9-én tartotta a szerző a Ferenc József Tudományegyetem aulájában.

népiség» címen próbáltam megjelölni. Én választottam a kérdést s ez elég baj nekem, mert így senkinek sem tehettem szemrehányást, miközben ennek a kényes és gomolygó problémának a nehézségeivel küszködtem; s én leszek a törekvő és becsületes áldozat is egyedül, amikor a végén alulmaradok, hogy igyekeztem holttestén tisztuljon és fejlődjék tovább a népiség eszméje.

Az volna igazán egyszerű és okos dolog, ha mindjárt megmondanám, hogy mi is az a népiség; sőt kívánatos is volna ez, mert utána csupán gyöngéd figyelmükbe kéne ajánlanom az ügyet s már mehetnének hazafelé. Nem a jóindulaton múlik mégsem, hogy nem mondom meg; hanem egyszerűen azon, hogy nem tudom megmondani. Bezzeg, gondolhatja valaki: csak volna itt egy tudós egyetemi tanár, akinek szakmája ez a kérdés; vagy jönne ide valami nép-pártinak a vezére! Azok bezzeg meg tudnák mondani rögtön, hogy mi a népiség. Hát én azt nem hiszem. Mert ha hinném, akkor én nem előadásra vállalkoztam volna, hanem első hallgatónak. No jól van, fűzhetné valaki tovább a gondolatot: hát nem mindegy akkor, hogy ki beszél a népiségről, ha már senki sem tudja köntörfalazás nélkül megmondani, hogy mi is az a népiség. Hát ez nem egészen úgy van, mert lehet a tudós sokkal szakszerűbb, mint én, sőt kellis lennie; és lehet a nép-párti vezér csalhatatlanabb, bár nem kell annak lennie: én valahogy mégis, talán szabad azt mondanom, lelkileg és az eszme előtt, illetékesebb vagyok a »köntörfalazásra«, melyet szokottabb szóval nevezünk mi is fejtegetésnek, vagy eszme-futtatásnak. Nem azért bátorkodtam illetékesebbnek nevezni magamat, mivel származásomnál és ösztöneimnél fogva bensőséges közöm van a népiséghez, hanem egyszerűen azért, mert egyesek szerint a népiség eszméjét már húsz éve és igen számos irodalmi munkával szolgáltam. Így aztán annál meglepőbb, hogy egyszerűen s ahogy mondani szokás, »konkrét« formában, nem tudom meghatározni, hogy mi a népiség. Hát az író nem tudja, hogy mit csinál? Bizony, nem egészen tudja, csak érzi. Olyan az ő foglalkozásában, mint a szerelmes, aki szintén nemigen tudja, hogy mit csinál, csak érzi; az ilyen ember magát a szerelmet sem tudná hamarjában és a legszerencsésebben megfogalmazni, de beszélni róla mégis szebben tud, mint a tudós szakértő.

Beszéljünk hát a szerelemről, vagyis a népiségről.

OLYAN ESZMÉRŐL VAN SZÓ, mely nemcsak szellemi síkon, írói és tudományos művekben jelentkezik, hanem társadalmi és politikai síkon is. Az a körülmény, hogy nemcsak irodalmi, hanem társadalmi és politikai eszmeáramlat a népiség, lehetetlenné teszi, hogy a népiségről, annak társadalmi és politikai vonatkozásai nélkül, helyes képet adhassak. Ez elég kényes dolog a mai, érthetően érzékeny, világban. De az az írói meggyőződés és törekvés, hogy az írónak a politikán felül kell állania, bizonyára megóv engem minden olyan hangzatosságtól, mely népszerű lenne ugyan, de rendkívül múlandó. Ettől megóv, de remélhetőleg ugyanakkor hozzásegít egy olyan szintézishez, mely a hagyományt és a haladást, a nemzeti eszmét és az emberies felfogást olyan szerencsésen egyesi-

teni tudja, hogy ebben együtt érezhessék magukat olyan magyar emberek is, akiket különben valamely jóhiszemű, de túlzó felfogás egymástól elválaszt.

Egy olyan eszmeáramlatot, mint a népiség is, mely az emberi életet minden vonatkozásában érinti: csak úgy tudunk megérteni és megértetni, ha legalább futólag történeti vizsgálatot hajtunk végre. Kutatás ez, vagy szakszerűen oknyomozás, melynek az a célja, hogy az eszme jelentkezésének szükségét megmutassa s magát az eszmét, derengésétől mostanáig, nyomon kísérje. Képet a népiség jelenlegi állapotáról, mely tiszta és megbízható, csak így tudunk alkotni. Már pedig döntő jelentősége van annak, hogy a kép tiszta és megbízható legyen, mert máskülönben ennek a megújító erőnek jövődjét, úgy eszmei, mint gyakorlati vonatkozásban, helytelenül ítélnők meg.

A kutatás dolgában én úgy látom a kérdést, hogy a népiség gondolata a megelőző világháború végén fogant meg az időben. Ez a háború a szabadelvű korszak végét jelentette. A szabadverseny, mely az anyagi javak mohó megszerzésében és az anyagi hatalom féktelen vágyában mellőzte az igazság és az erkölcs szabályait, ennek a háborúnak végén olyan világot teremtett Európában, amelyet sem erkölcsös emberek, sem öntudatos nemzetek nem tudtak s nem is tudhattak tartósan elviselni. A megalázott szívekben meghalt akkor egy korszak, mely a negyedszázados történeti fejlődés tanúsága szerint is már véglegesen a múlté. Túlságosan közel vagyunk még ahhoz az időhöz s talán az emlékeink is zavarnak még abban, hogy tárgyilagos véleményt mondhassunk erről a szabadelvű korszakról. Kétségtelen azonban, hogy messze esik az igazságtól az a felfogás, mely ezt a korszakot nemcsak eltemetni akarja, hanem kitörölni is Európa történetéből. Emberi vívmányai igen nagyok ennek a korszaknak: főleg az anyagi művelődés terén, de a tudományban és a művészetben is. Az a törekvés azonban, hogy ezeket a vívmányokat nemzetek fölötti értékekké tegyék, s ezáltal marandókká, nem mindenben mondható sikeres kísérletnek. De egy tanulságot mindenesetre merítettünk ennek a törekvésnek a kudarcából, s én ezt a tanulságot, hazatérve húszéves fejjel a háborúból, egész életemre megjegyeztem magamnak. Ez a tanulság pedig az, hogy az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet. Az emberiség eszme csupán, mely él és mindig élni fog az emberi lélekben, de ezt az eszmét igazán szolgálni csak az tudja, aki marandó formában fejezi ki nemzetének építő erőit.

Az események, amelyek a két háború között is igen szép számmal történtek, eléggé bizonyítják, hogy a fenti tanulságot nemcsak mi vontuk le, Erdélyben és idegen hatalom alatt élő magyarok, hanem Európa más pontjain is hasonló meggyőződésre jutottak gondolkodó emberek. Valamit leromboltak bennünk. Valamit, amit emberi igazságnak hittünk, egyéni vagy nemzeti szabadságnak, testvériségnek vagy emberi megbecsülésnek. S mivel ugyanazok, akik mindezt lerombolták bennünk, korábban és közben a szabadelvű korszak »fenkölt« eszméit hirdették nekünk, a csalódásunk lezárt

egy korszakot. A szív azonban, melyből kihál valaki iránt a melegség; a lélek, melyből elszáll a hit; és az elme, mely elveti azt, ami igaztalanul becsapta: mindez nem maradhat temető. Érzést akar újból a szív, gondolatot az elme és eszmét a lélek. Természetes tehát, hogy azok az emberek, akik gondjaikban és szellemi erejükben leginkább kifejezték népüket, új eszmék után kutattak. Megéreztek, hogy letűnt egy korszak s önmagukban vívódva keresték az eszmét, melynek jegyében föl lehet ismét kelni és elindulni új élet felé.

A SZÜKSÉG ÉS A VÁGY egyaránt erős volt arra, hogy a megújulás jegyében új korszak kezdődjék. De hogyan és milyen eszme jegyében? Ki kell hallgatni az időt, mert az időben van elrejtve, hogy mit kell és mit lehet csinálni. Sem az eszme, sem a gyakorlat nem független tőle. S az idő oly titokzatos! Erőszakot nem tűr s kegyesen csak azt emeli fel, aki szerencsésen eltalálja, hogy a méhében mit hord. Ehhez pedig az emberi értelem nem elég: ösztön is kell hozzá. Politikusnak, tudósnak és írónak ez az ösztön súgta meg, hogy a nép felé kell fordulni, ha a megújulás forrásait megtalálni akarjuk. Arra fordultunk tehát: a nép felé, kiből a megújulás forrásait megtalálni véltük. Nagy és jogos kérdés azonban, hogy ez a fordulat helyes volt-e. Mert ha nem volt helyes, akkor csak egy tragédiával több és egy hittel kevesebb: tekintettel arra, hogy a fordulás óta, ezen a vonalon, már olyan történelmi események játszódtak le és olyan szellemi fellegvárak épültek, amelyek nemcsak elkötelezést jelentenek, hanem az ítéletet is magukban hordják.

Az írónak, aki lelkiismerete és nemzete előtt nemcsak azért felelős, amit írásban és szóban hirdet, hanem azért is, amit mások az ő hallgatása fölött népével cselekednek: elsősorban kötelessége, hogy minduntalan számadást csináljon önmagával. Másokat rábeszél, sőt figyelmeztet, hogy szintén csinálják meg ezt a számadást, azt is ügyének érezheti az író, ámbár igen népszerűtlen dolog. Igaz, hogy én szerény meggyőződésemet nem ültetem a szélkakas hátrára csak azért, hogy népszerű legyek, de azért a népszerűtlenségre sem vágyom túlságosan. Alkalmi apostolkodás helyett megmaradok hát a feleletnél, melyet az önvizsgálat után önmagamnak adhatok. Ez a felelet igennel szól arra a kérdésre, hogy helyes volt-e a nép felé fordulni s benne keresni a nemzeti s azon keresztül az emberi megújulás forrásait. Énbennem semmi kétség nincs azíránt, hogy helyes volt; sőt az a hitem, hogy a világnézet, mely az elkövetkezendő időből korszakot csinálhat, egyedül ezen az úton kereshető: ez a hitem még sokkal erősebb, mint korábban bármikor. Nem tudnék azonban ilyen aggodalom nélkül válaszolni arra a kérdésre, hogy megnyugtatónak tartom-e a népiség gyakorlati és eszmei alakulását, mely hova-tovább negyedszázada tart már. Bizony szomorúság és kétség merül fel néha bennem, ha hallom és olvasom a hangzavart, mely ebben a kérdésben zsivalylik; vagy ha látom, hogy az eszme rügyező fájához vásári lovat kötnek.

Lehet, hogy ezek a tünetek nem érdemelnek olyan szorongó

figyelmet, amilyent néha keltenek bennem. Gondolhatnók azt is, hogy utóvégre minden eszmeáramlat egyben áradás is, mely a zavart és az elemi erőt egyaránt viszi magával a tenger felé, ahol eltűnik a zavarosság és megnyugszik az ár. Sőt, természetesnek vehetnók a zavart, az ártó szenvedélyt és az elferdülést, ha meggondoljuk, hogy a népiség eszméje nemcsak a szellem területén jelentkezik, hanem mint politikai hitvallás és mint társadalmat átformáló erő is. Talán természetes, de a szellemi emberre nézve mégis nyugtalanító. Nem is kérdés, hogy örködni kell-e; s úgy hiszem, abban is egyetértünk, hogy az aggasztó tünetekről minden alkalommal beszélni kell.

Az örökös dolgában az írónak jut a legnehezebb feladat, mert őt egyedül a hűség kötelezi. A politikus ugyanis a gyakorlati élet útvesztőiben néha úgy elszakad az eszmétől, hogy később meg sem ismeri; a társadalmi újító pedig a saját szenvedélyének zsákutcáiba tévedhet; az író azonban dolga és hivatása egyaránt arra kötelezi, hogy őrhelyén állva, egyedül az eszméhez legyen hűséges. Jól emlékszünk ennek a századnak két első évtizedére és nem felejtjük el az írástudók árulását, mely a bomlasztó erők cinkosává tette az irodalmat és a sajtót. Nemcsak nálunk, hanem egész Európában. Hiába jajgatott Ady Endre a szörnyű látomás előtt és hiába siratta el Erdélyt: az irodalom és a sajtó szelleme már nem a korszak eszméihez volt hűséges, hanem a bűneihez.

Valami dereng, ugyebár, de még mindig nem tudjuk, hogy mi a népiség.

Ha pirkadni látjuk a hajnalt, ne rontsuk el azzal, hogy szabatos meghatározást készítünk róla. Inkább nézzük derengő színeit és gyülő reményeit, amelyek akkor melegítik át szívünket igazán, ha az éjszakára gondolunk, amely megelőzte. Anyaggá vált minden abban az éjszakában, mert a mohó képzelet nem Istenről, megnyugvásról és igazságról álmodott, hanem aranyról. Most már jól tudjuk, az új eszme derengésében elgondolkozva, hogy mily tévedés volt a materiában látni az élet értelmét és olyan társadalomban élni, mely a teremtett világtól elszakadva nyüzsög s amelyben az Isten sem érzi magát otthon. Még szerencse, hogy a nép és a munkás ki volt zárva ennek a társadalomnak anyagi és »szellemi« áldásaiból. Szerencse, hogy a maga világában külön élt a nép, a maga életformája szerint, megőrizve szellemi egészségét. Mert így nemcsak feléje lehetett fordulni, hanem tanulni is lehetett tőle. S mindenekelőtt fölfedezni benne az emberi lét alapvető törvényét, mely szerint bölcs és derűs emberi élet csak úgy lehetséges, ha Istennel való kapcsolatunkat megtartjuk és gondozzuk; ha benne élünk a teremtett világban, a fákkal, a virágokkal, az éggel és a földdel együtt; s ha olyan társadalmat alkotunk, amelynek tagjai rendezték már a viszonyukat az Istennel és a természettel.

Ez hát a népiség?

MÉG NEM HAJNAL a halovány pirkadó szín a keleti égen, de nélküle mégis igazi hajnal. A világkép, vagy nevezzük emberi világnézetnek, amelyet főbb vonásokban megjelöltem: szintén olyan

eszmei része a népiségnek, mely nélkül részletekbe veszne a megújító szándék. A hitvallás, mely ezt a világnézetet általános és alapvető tételnek tekinti, ezekben a válságos időkben mindenütt felhangzik, ahol a harmonikus emberi élet feltételein gondolkoznak. Minden országban; s főleg írók különböző hangszerein keresztül. Ezt a muzsikát, mely éppen olyan derűs, mint ősi erejű, idegenkedve és nyugtalanul hallgatják az emberek. Más ez csakugyan, mint a polgári irodalom ernyedtt és egyhangú zenéje, melyet az eszmény nélküli és gúzsbakötött társadalom kérdésein kívül egyéb már nemigen érdekelt.

Emberi életet szeretnénk: egyszerűt, derűset és egészségest!

Újgondolat ez?

Nem új, csak elfelejtett. És a művészi forma, a képzelet és a szemlélet módja, ahogy irodalmi művekben kifejezésre jutnak ezek a gondolatok: az sem új, csak elfelejtett. A valóság és a képzelet összhangja a legősibb költői lélek adománya, melyet leghívebben a nép őrzött meg. Így tehát a gondolat és a művészi forma egységes eredetű a népiségben, mely rendet akar teremteni az emberi lélek egész területén. Rendet teremteni a lelkekben: ez igazán költői hivatás, melynek méltó jutalma egyedül csak az lehet, ha az eszme jegyében megújul a nemzet s ha a rendből társadalom lesz. Megújulni, embernek és nemzetnek egyaránt, csak a saját természete szerint lehet; életképes társadalmat pedig csak a fajta jó tulajdonságaira építhet bárki.

Nemzeti eszme tehát a népiség?

Igen, mert derűs és egészséges magyart akar; ilyen magyarokból igazságos társadalmat; és a társadalom fölé nemzetet, melyet minden magyar a magáénak érezhet, mint a csillagos eget.

Most már csakugyan érezzük, hogy mi a népiség.

Dehát mi benne a »divatos«, amit a cím ígér?

Divatos az, ami nem benne van, hanem mellette: Göre Gábor és a góbé.

TAMÁSI ÁRON

KODÁLY ZOLTÁN ÉS KÓRUSAI

HA VÉGIGTEKINTÜNK A ZENE TÖRTÉNETÉN, a zeneszerző egyéniségek megjelenésétől a mai napig, folytonos hullámzást látunk. Időnként nagyhatású zeneköltők jelennek meg és szabnak irányt a következő időszak stílusának, a körülöttük élő és őket követő szerzők mintának tekintik alkotásaikat és vagy ösztönösen utánozzák, vagy pedig az ellesett szabályszerűségeket esztétikai törvényekké, szabályokká teszik. Egyébként a lángeszű, nagy művészegyéniségek is szervesen a megelőző korszak stílusából nőnek ki. Klasszikus és romantikus korok váltogatják egymást. A klasszikus kort legfeljebb két-három alkotóművész képviseli, a klasszikus korok közti évtizedeket a romantikusok, az utánczó, a feloldok vagy a kísérletezők töltik ki.

A művészi értékelés és osztályozás sohasem külső sajátságok alapján történik, hanem annak a belső kapcsolatnak az eredménye, amely az alkotóművészek és a hallgatók közt létrejön a hallott mű révén. A »klasszikus mű« fogalmára különösen áll ez. Klasszikusnak nevezem azt a műalkotást, amely bennem a hiánytalanság, a kiegyensúlyozottság érzését kelti. Már most a történeti változás folyamában nézve a dolgot: előbb több ellentétes elvnek kell kialakulnia, hogy azok összegezéséből, leszűréséből létrejöhessen egy klasszikus stílus. Előbb ki kellett fejlődnie az egyszólamuságból a többszólamuságnak és több szólam együttes hangzásából a harmóniaérezeknek, hogy felléphessen Palestrina a maga minden diszsonanciát elsimító hangzatkezelésével és a hevesebb kilengéseket kerülő és mégis üdén változatos dallamvezetésével. Előbb fel kellett oldani a hangszeres zenét az énekes szólamvezetés megkötöttségeitől és bizonyos szokványnak kellett kialakulnia az akkordváltásban, hogy az új lehetőségek és az új korlátok – a diszsonanciák szabadabb kezelése és a harmóniai funkciók rendje – megint kiegyenlített művészetté forrjanak Bach alkotásaiban. Előbb el kellett vetni a többszólamúságot és az »egyszerre többfélélt« elv helyébe az »egymásután többfélélt« elvet emelni, hogy létrejöhessen a maga egyszólamúságában is olyan változatos, gazdag Haydn-stílus. Előbb meg kellett születnie ennek a derűs kispolgári zenének, hogy mikor ebbe betör egy titáni egyéniség, a világrend és az ettől szabadulni akaró egyéni lélek ellentétéből egy új, magasabbrendű, a lélek tüzeiben izzó összhang álljon elő: a Beethoven-zene.

Hiányzik még a kellő távlatunk ahhoz, hogy Kodály zenéjét minden fenntartás nélkül új, klasszikus csúcsnak tüntessük fel. Nem tudjuk még, mi fog utána következni. Arról azonban egyre jobban meggyőződhetünk, hogy *Kodályban éppúgy összefutnak és kiegyensúlyozódnak az előző századok folyamán érvényben volt ellentétes esztétikai elvök, mint a korábbi nagy klasszikusok művészetében.*

Mi is történt az európai zenében a bécsi klasszikusokat követő században? Először is a hangulati háttér tolódott el a derűsből és erősből a gyenge, a titokzatos felé (Schubert, Weber), azután ki-

szélesedtek, lényegtelené váltak a formák (Schumann, Chopin), majd kitértek a harmóniai lehetőségek, új, erős egyéniségek a zenét zenénkívüli korlátok közé helyezték, mert zenei korlátokat már nem akartak ismerni (Wagner, Liszt). Ezután megint visszahatásnak kellett következni: a harmóniakban való gondolkodás túlzásaira a dallam uralkodó szerepének (Musszorgszki), a formák túlméretezésére az új formai leegyszerűsödésnek (Grieg), a hangzaváltások törvényszerűségeinek kiélezésére a lebegő akkordhatásnak (Debussy).

Ezek az ellenhatások azonban mind csak negativumokként jelentkeztek. A legkülönbözőbb művészi elvek, műhelyszabályok *kiegyensúlyozott összegeződését* Kodály Zoltán zenéjében találjuk meg. Az ő művészete nagy szintézis: korok, stílusok, fajok olvadtak össze benne. Ez az összegeződés nem mozaikszerű. Kimutathatók ugyan benne az egyes elemek, de az egész művön keresztül ömlik Kodály sajátos zeneisége.

Az idegen hatások még szembetűnőbbek első műveiben. Ekkor – saját vallomása szerint – még kereste a stílusát. Grieg akkordjait idézi első kórusműve: az *Este*, a XVIII. századra emlékeztet *Adagio*-ja, hegedűre és zongorára, Debussyt visszhangozza zongorára írt *Meditáció*-ja. De valami egyénien magyar íz érvényesül az *Este* ritmikájában, az *Adagio* dallamvonalában, a *Meditáció* pedig Debussy impresszionista hangzatait élesmetszésű zenei mondatokkal körvonalozza. A Grieg-szerű hangulatba belép a tisztán tagolt, éles vonalú, ötfokúságba hajló dallam s így jön létre a maga egyszerűségében nagyszerű Kodály-dal: a *Nausikaa*. Ebben a dallamban még több van Kodály egyéni világából, mint a magyar dallamstílusból. Csak ezután kezd Kodály behatóbb népdalkutatásokba és csak a tízes évek elején készül el első jellegzetesen kodályos műve: a *Bordal*. Kórusmű ez is, akárcsak az *Este*. De már nem az impresszió van benne a hangsúly, hanem a dallamon.

KODÁLY ZENESZERZŐI PÁLYÁJÁNAK első két szakaszát – mindegyik körülbelül egy évtized – sajátosan egy-egy kórus indítja el. És ez a két évtized mégsem bővelkedik kórusművekben. Az elsőt, a kísérletezés, a stíluskeresés évtizedét jórészt hangszeres művek töltik ki, a másodikat inkább dalok. Először a kifejezési lehetőségeket kellett kipróbálni a kor nyújtotta eszközökkel, azután vissza kellett nyúlni a zene őanyagához: a dallamhoz. Az, hogy a fordulópontot mindkét esetben egy-egy kórus jelzi, nem jelent többet, mint hogy Kodály külön vonzódást érzett ehhez a műfajhoz már akkor is. De amint a stílusát is kereste eleinte, úgy nem találta meg mindjárt a műfaját sem. Dallamélménye – melyet a magyar népdalkutatáson kívül a gregorián-ének is táplált – egyelőre a dalszerzéshez vezetett. Kár volna a »klasszikus« jelzöt pazarolni ezekre a *Megkésett melódiák* és *Két ének*, *Öt dal*, *Négy dal* címen megjelent apróságokra, bár van köztük néhány remekbe készült darab, mint például a már említett *Nausikaa*.

Kétségtelenül új hang jelentkezik a második évtized hangszeres műveiben is. Megvan bennük a formai zártság is, de szépségük

még nem lenyugózó erejű. Áll ez a *Hét zongoradarab* bevezető darabjára is, amely egyébként a legszigorúbb formai tagolást mutatja és a legfeszültebb indulatok erőskezü megfőkezését árulja el. Az *Eső a városban* a Grieg-féle egyszerű dalformát egyesíti Debussy hangfestésével.

A hangszeres és énekes stílusok közti ingadozás korszakát 1923-ban egy nagy mű zárja le: a *Psalmus Hungaricus*. Összefoglalja az összes eddigi eredményeket anélkül, hogy emlékeztetne bármelyik korábbi művére. A Kodály-stílus két arca: a zajos, diszsonáns akkordokkal telt hangszeres zene és a kíséretnélküli tiszta énekhang szövődik össze benne. Időről-időre visszatérő alaptémája maga is kiegyensúlyozott, tartalmas, zárt egész. De az egész mű is szinte matematikai pontosságú arány szerint bontakozik ki a dallam egy kis témamagjából. Ez az első igazán mesteri hangszerelésű zenekari műve, de az első nagy kórusa és nagyszabású hangszerkíséretes dala is. Itt már nem egyéni stílusokat visszhangoz, hanem korok stílusát hangolja össze a saját legegényibb stílusában. A feldolgozott szöveg maga ad alkalmat erre: a XVI. századi magyar versszerző az ószövevségi zsoltáros panaszával a maga bajait panaszozza – itt már két kor összehangolódása megtörtént. Ehhez járul a harmadik kor: a trianoni Magyarország keserve. Kodály is éppúgy a maga mondanivalóját mondja a prédikátor szavaival, ahogyan Kecskeméti Vég Mihály a maga keserűségét és Istenbe vetett hitét fejezte ki Dávid szavaival. Csak a dallamépítés módja emlékeztet némileg a XVI. századi egyházi énekekre, a dallam anyaga teljesen Kodályé. A zenekari aláfestés némely része viszont, így különösen a halk középrész, korunké, a XX. századé.

Mi lett azzal a gazdag zenei anyaggal, melyet a *Psalmus* felszínre hozott? Ami zenekari részében a koré volt, elmúlt. Csak ebben a műben maradt meg; elsekélyesítve a hangulatfestő filmzene sajátította ki. Ami benne Kodályé, az az övé is maradt. Ami ellenben kórus és énekelt dallam benne, az gyökeret vert és kihajtott, az egész magyarságé lett: a magyar dallam mintájává, eszményévé finomult. És hogy ez így történt, abban döntő része van magának Kodálynak. *Megérezte, hogy ez az ő stílusa, hogy a kórus az ő műfaja.* Így a *Psalmus* nemcsak összefoglalása, betetőzése Kodály első alkotó korszakának, hanem egyben csirája, kiindulása egy következő időszaknak, mely egymásután termi a terjedelemben sokszor rövid, de jelentőségében annál nagyobb műveket.

Mit is foglal magában ez a Kodály-dallamstílus? Három remekén figyelhetjük meg azokat a stílusrétegeket, melyek a *Psalmus* koráig – nem ráakódtak, hanem – felszívódtak benne. A *Nausikaa* még csak az egyházi hangnemek felé való fordulást jelzi; az ötfokú hangsorból vett fordulatai minden népre jellemzők lehetnek, melynek pentaton dallamkincse van. A *Bordal* egyes frázisainak zárlatai már határozottan magyar népdal-fordulatok; itt jelentkezik azonkívül a szöveg prozódiajának, metrikájának pontosabb kiaknázása. A *Psalmus* fődallamában már nagy zenetörténeti anyag van, elsősorban a XVI. századi egyházi dallamok ismerete. A dallam nyugodtsága nem a *Nausikaa* ábrándos nyugalma, ereje nem

a *Bordal* hevessege, hanem komoly, férfias erő és kíméltség van benne. Panaszt és megnyugvást, hitet fejez ki egyszerre. Nem egyéni, hanem kollektív dallam, unisono is kórusra kívánkozik. Többszólamú részeiben is minden a maga stílusában a legtökéletesebben oldódik meg: az egyszólamú részek olyan akkordhatásokra épülnek, hogy azokat Wagner is megirigyelhetné, a többszólamú részek (különösen a záró kar) a Palestrina-stílus hatását keltik, bár hangközkezelésük egyénien eredeti.

KODÁLY HARMADIK ALKOTÓ EVTIZEDÉT és pályájának új szakaszát két gyermekkora nyitja meg 1925-ben: a *Villő* és a *Túrót eszik a cigány*. Ezzel ismét új elemeket tett magáévá a mester: a humort és a népdalt.

Kodály alaphangulata eddig – zenéje alapján – a mélabú volt. Még a *Bordal* sem nyújtott igazi vidámságot, – hol is volt Kölcseytől, a szöveg költőjétől a vidámság? – hanem amolyan nekibúsult boros kedvet. Ebben a két kórusban csendül meg először a derűs jókedv. A komorság romantikus hangulat, igazán kiegyensúlyozottá csak a hit tudja tenni – ez a felemelkedés teszi klasszikussá a Psalmust. A jókedv maga is összhangba tud feloldani borongó hangulatokat, minden természetfölötti elem nélkül.

A népdal megint új stílushatást jelent Kodály zenéjében. Első két évtizedére a népdal csak egyes fordulataival, hangnemével, stílusával, hangulatával hatott. Első igazán jelentős *népdalfeldolgozásaival* a Villőben és a Túrót eszik a cigányban találkozunk. A mester nagyszerű megérzéssel azokat a népdalokat választja ki, amelyek tárgy vagy hangulat tekintetében összetartoznak, azután beleéli, behelyezi magát a népdal hangulatába úgy, hogy az egész mű teljesen ugyanazt fejezi ki, mint az alapjául szolgáló népdaltéma. Nem úgy bánik a népdallal, mint eddig, hogy tudniillik felhasználja a népdal anyagát sajátmaga kifejezésére, belső indításból, hanem szándékosan tágítja zenei nyelvét azzal, hogy külső indításhoz folyamodik. S a külső hatástól ihletve alkotja meg az új műfajt, melyben a népdal éppoly csorbítatlanul érvényesül, mint amennyire teljesen Kodály-mű is egyben az ilyen »feldolgozás«.

További külső indítékokhoz nyúl Kodály: átdolgozza Bach három korárelőjátékát és megírja *Baletzenéjét* Sztravinszki stílusában. Ezzel eljutott egy újabb ellentéppárhoz, mely innen kezdve szintén összhangba olvad zenéjében: egy idegen stílusnak a maga mondani-valójával való összeegyeztetéséhez. Csak a Bach-előjátékokban nem szerepel ő, az csupán átírás. Egyébkor, ha idegen stílusban ír is, mindig önmagát fejezi ki. Emellett nagyszerű stílusutánzó.

Ez a három új elem, a népdal, a humor és a stílusutánzás, egy újabb nagy művet eredményez: a *Háry Jánost* (1927). Zenei hézagai ellenére is egységesebb, mint sok Wagner-opera, melyet a hangzás folytonosságán és az alkalomadtán visszatérő vezérmotívumokon kívül semmiféle zenei elem nem köt egységbe, hanem csak az egészen átívelő drámai cselekmény. A drámai cselekmény tartja össze a *Háryt* is, de alapeszméje – akármerre vetődik is a magyar vitéz, bármilyen jól megy is a sora, mindig csak Örzséjére gondol

és hazavágyik – átítatja a zene minden porcikáját. A népdal talán sehol sem annyira népdal és sehol sem annyira Kodály-mű, mint a *Háryban*. Szerelmi epekedés, incselkedés, bánat, vágyódás, jókedv, humor, minden van ezekben a Háry-dalokban. Ami pedig ezen kívül van, Kodály humor- és stílusérzékének remekei. Korunk zenéjében alig találni annyira eredeti, tiszta komikumot, mint a bécsi udvar bevonulását, a francia csatát és Napoleon gyászát kísérő zenében. Ha verbunkost ír Kodály, az olyan törölmetszett eredetiségű, hogy máról-holnapra népszerűvé vált az egész országban, mely akkor még csak a XIX. század magyaros műzenéjét tartotta magyarnak. A gépszerű és mégis annyira eleven bécsi harangjáték, a XVIII. század végéről átszarmazott menüetszerű dalok oly híven illusztrálják a kort, mint egy-egy Haydn-szimfóniatétel. És mégis... Minden zenedarabon átlüktet valami mély, belső magyarság. A francia induló, a császári udvar bevonulását kísérő zene pentaton dallamvilágban fogant. A harangjáték csodálatos naiv humorral egyesíti a nyugati durhangzatokon épülő dallamot a magyar ritmussal. Az idegenséget a zene egészen kirívó hangokkal jelzi; ilyen a franciák kürtjelében, majd gyászindulójában a nagy szeptim... Az obsitos szemén át látjuk az idegen világot, aki a császárnét is kötögető, magyarszabású asszonyságnak képzelte el, viszont a kétfejű sast eleven valóságnak hitte, illetve akarta elhitetni.

A *Háryval* még nem ért véget Kodály stíluskörének a tágulása. Az *Öt Tantum Ergo*ban a katolikus egyházi zene stílusát vonja a maga körébe. Átéli a nagy misztériumot és valódi egyházi zenét ad. Teljesen Kodály-mű mindegyik s emellett mégis különböző korok ízlésvilágát idézik fel. Van gregorián-típusú dallam, van Lasso-ihletésű kétszólamúság (hasonlóan a *Psalmus zárókarához*), van barokkos, van Liszt-hatású kórus. Talán mégis az első emelkedik ki valamennyi közül a maga eszményien klasszikus felépítésű Kodály-dallamával.

1928-tól számíthatjuk Kodály nagy kórusteremő korszakát. A különböző jellegű művek felváltva pattannak elő a mester agyából. Talán legcélyszerűbb az egyes típusok fejlődésvonala szerint meg nézni őket.

Az eddig említetteken kívül egy új szempont is jelentkezik. Kodály időközben rájött arra, hogy a magyarságnak zenei nevelésre van szüksége. A huszas évek folyamán támad fel és jut benne mind több szóhoz az alkotóművészen és a tudóson kívül a tanító, a nevelő. Helyes zenei ízlést már csak a jövő nemzedéktől vár, ezért mind nagyobb érdeklődéssel fordul a gyermekek felé. Kifejezőmódját leegyszerűsíti, de most már nemcsak formailag, hiszen a formai kimértség Kodálynak veleszületett hajlama, hanem a modulációk, akkordhatások tekintetében is, a legtisztább akkordokig és a kétszólamúsáig. Aminek a *Psalmusban*, a *Villőben*, a *Tantum ergo*ban rájött az ízére, azt most már céltudatosan alkalmazza. Ezek közé a pedagógiai céllal leegyszerűsített kórusok közé tartozik a *Juhásznota* (az ismert népdaltémára), *A süket sógor* (humoros jelleggel), *Gólyanóta*, *Táncnóta* és még sok apróság. Legnagyobb szabású a *Pünkösdőlvő*, egyszerűségben a *Játékdalok* vezetnek

(majdnem tiszta egyszólamúság), a nevelő cél szempontjából a sort a *Bicinia Hungarica* és a *15 kétszólamú énekgyakorlat* zárja be. E művek eredménye egyrészt, hogy ma már egyre-másra térnek át az iskolák a kíséret nélküli éneklésre, másrészt kialakult az énekes többszólamúság határozottan körvonalazható stílusa, mely máris számos utánpótló talált és fog találni.

A tiszta hangzás, az abszolút zene mellett mélyebb tartalma is van a misztikus *Isten kovácsa*, *Jelenti magát Jézus* c. kórusoknak. A *Lengyel László* sajtóságaos kifejező erővel hozza felszínre a gyermekjátékban rejlő vallásos és történelmi elemet.

Egyszerűségében pompás művei közül négy remeke emelkedik ki. Mindegyiknél beszélhetünk korhangulatról, bár a stílusutánpótlótól mindegyik távol van. A *Karácsonyi pásztorlánc* furulyaszólamá üde könnyedséggel szövi a Bach-szvitokra emlékeztető fordulatait a magyar népi dallam imitációs kétszólamúsága fölé. Az *Esti dal* arra példa, hogy egy akkordhangokon épülő népdalnak a feldolgozásában is a dallam korát kell követni: az utolsó századfordulót. Persze itt is csak a hangulat emlékeztet az iskolás egyszólamúságra, az akkordok a legvégső puritánságig egyszerűek, a szólamvezetés mindenütt dallamos. Egyszerűségben talán csak két egyházi kórusa mulja felül: az *Ave Maria* a renaissance-kórusok finomságával és néhány szeptimakkord kivételével az adott lehetőségek közt tiszta Palesztrina-stílusban írt *150. genfi zsoltár*, melynek hangzatai a többszólamú szöveg ellenére is Goudimel szellemét tükrözik.

A stílusutánpótlás lángeszű alkalmazását találjuk újabb hangszeres darabjai közül a *Galántai táncokban*, amely nem más, mint meg-nemesített, valóban művészi és magyar cigányzene; nagyszabású romantikus hangzatkezelését megbámulhatjuk a *Liszt Ferenc* c. kórusban. A drámai hatást igazi Wagner-akkordokkal éri el az *Öreg*ekben, az irodalmi romantikát zenei romantikával párosítja a *Husz*tban.

ÁM NEMCSAK KOROKAT ÉS STÍLUSOKAT tud összhangba hozni sajátmagával, hanem hangfestésre is fel tudja használni a zenét anélkül, hogy az abszolút zenei értékéből veszítene. Ezen a téren persze megint énekkari alkotásai az úttörő remek. Hangszerrel azelőtt is ábrázoltak zörejeket s pl. Kodály *Kitrácotty-meséje* is legfeljebb humorban és találékonyságban mulja felül elődeit. De a kórusban ragaszkodnia kellett a tiszta szólamvezetéshez, tehát az abszolút zenei elemhez. És ezt kitűnően oldotta meg a *Harangszó*-ban, a *Norvég leányok*-ban.

A népdalfeldolgozások közt útjelzők a *Magyar népzene* zongorakíséretes darabjai, a *Karádi nóták* férfikara, a *Székely keserves*, *Molnár Anna* balladája, csúcok a *Mátrai képek* és a *Székely fonó*. Ritkán sikerül különböző idegen anyagokat annyira szerves egységbe illeszteni, mint Kodálynak sikerült a *Mátrai képek* népdalait. Jóval több ez, mint népdalegyveleg, nagyobb szabású Kodály valamennyi a capella kórusművénel. Valósággal kóruszsimfóniának nevezhető: a lassú és gyors részek úgy állnak össze szerves egésszé, mint a szimfónia tételei. A *Székely fonó*, ha a maga egészében ke-

vésbé egységes is, részleteiben a legpompásabb összjáték zenekar és ének, Kodály-muzsika és a magyar néplélek, dekoratív művészet és tánc, dal és ballada között.

Ha humor, évődés kell, vegyük elő a *Cigánysírató*-t, a *Gergely-járást*, a *Kit kéne elvenni* férfikarát. Emellett folytatódik a régi borongós, igazi Kodály-hang a gyermekkarban (*Csalfa sugár*) és a vegyeskarban egyaránt (*Akik mindig elkésnek*). Mindkét mű a harmóniai bonyolultságot egyesíti a szólamok énekelhetőségével és a formai egyszerűséggel.

Nem részletezzük Kodály kisebb népdalfeldolgozásait és biciniáit, de három nagy alkotását még ki kell emelnünk.

A *Jézus és a kufárok* (1934) epikus zenei mű, programzene a szó Liszt-féle értelmében, valóságos szimfonikus költemény – hangszerek nélkül. Csupán szóval és hanggal fest érzelmeket, felháborodást, odaadást, parancsot, zúgolódást. Leír és elbeszél, cselekményt és háttérrel jelenít meg, akár a Psalmus. Emellett tiszta zene, egyszólamú és többszólamú tételekből. Dallamai evangéliumi nyugalmat keltenek, akkordjai isteni melegséget lehelnek, többszólamú részei a leghidegebben számító ellenpontosító technikával készültek. De ennek a kiszámítottságnak is jellemző ereje van: nemcsak a kereskedők nyüzsgését érzékelteti, hanem a felháborodott Jézus kérlelhetetlen szigorúságát is. A végső benyomás mégis a harmónia érzése, a Krisztus hallgatásában való megnyugvás.

A klasszikus korlátok közé szorított indulat remeke *A magyarrokhoz* c. kánon (1936), Kodály újabb mesteri dallama. A latin versmértékhez alkalmazott magyar prozódiaát zeneileg talán sehol sem sikerült annyira híven és mégis ily változatosan visszaadni. A hazafias retorika zenei kifejezésre talált anélkül, hogy kellemetlen emlékeket idézne fel a közelmúlt szokványos pátoszából...

Ugyancsak dallamremek az *Ének Szent István királyhoz* (1938). Erő és nyugalom, vallás és hazaszeretet forrnak itt össze s a dallam ötféle feldolgozása közül alig lehet kiválasztani a legszebbet, a legtalálóbbat.

Magyarság és kereszténység összhangjából született az utolsó húsz év egyik legnagyobb szabású alkotása: a *Budavári Te Deum* is, szintézise mindannak a zenei elemnek, mely Kodályban eddig felszívódott: a magyar dallamvilágban fogant Kodály-melosznak és a nyugateurópai harmóniarendszernek, a világias, éles hangszerelésnek és a tiszta egyházi énekkari stílusnak, az összhangzatos és ellenpontos gondolkodásnak, Händel, Bach, Liszt és Verdi művészetének. A barokkos harsonakezdet után mindjárt a kórus veszi át a vezetőszerpet, a zenekar majdnem állandóan csak kíséri. Ebben a műben mutatta meg a mester önuralmát és leleményességét a legkézzelfoghatóbban: visszatért a múlt század akkordjaihoz és lehetőleg ezen belül szötte az egyes, oly jellegzetes kodályos szólamok gazdag szövetét. Elnyugvással végződik a *Te Deum* is, mint a Psalmus, mégis egészen más alapon. Nem rezignáltság, a végzetbe való beletörődés és csak a nagy veszélyben Istenhez menekülés hite ez, hanem az Istenben való feloldódás. A két nagy mű összehasonlítása világot vet arra, mennyire át tudta élni Kodály a magyarság

kettős lelkét a protestáns eleve-elrendelés hitén és a katolikus liturgia misztikáján keresztül.

A *Budavári Te Deum* nemcsak koronája Kodály eddigi művészetének, hanem jelenti a kibékülést is a zeneértő magyar közönséggel. Ő elment a végső határig anélkül, hogy a maga egyéniségét feladta volna, és ezen belül a lehető legnagyobbat alkotta. Aki Kodályt a *Te Deum* keresztül sem értette meg, az a magyar zene számára örökre elveszett.

Ez Kodály Zoltánnak és kórusainak jelentősége az európai zene fejlődésében. Csak futólag említett kórusait is érdemes volna részletesen tárgyalni, annyi mindent rejtenek magukban. De többet ér a részletes boncolgatásnál az, ha meghallgatjuk a művet, sőt amennyire tudunk, részt veszünk az előadásában. Hiszen a hatvanéves mesternek az a legfőbb óhaja, hogy minél több zeneértő és zeneművelő legyen az országban.

AZT, HOGY A MAGYAR ZENE FEJLŐDÉSÉBEN mit jelent Kodály Zoltán, nem kell külön részletezni. Ez a két fogalom: »magyar« és »zene« (a szó művészi értelmében) Kodály fellépése előtt külön utakon járt és egymást szinte kizárta. Mikor a nemzeti romantika a múlt század vége felé lemondott magasabb művészi eszményeiről és népies elemek üres felhígításává fajult, az igényesebb zeneszerek teljesen elfordultak minden zenei magyarságtól. A zenekarban Wagner hangszerelése és feszült hangzatai voltak irányadók, az énekek a felületes érzelmesség szintjén maradtak, a hangszerre írt művek Brahms szellemében klasszicizáltak, a kórusok a Liedertafel állandóan telt és mégis jelentésnélküli akkordjait majmolták. Felsőbb zeneoktatásunk nagyrészt idegenek kezében volt, a zeneileg analfabéta nagyközönségnek az a része pedig, amelyik tartott valamit a magyarságára, a népszínművek felszínes magyarságában érezte otthon magát. Kodály személyében talált egymásra a legmagasabbfokú zenei műveltség és a föld népével teljesen együttérző magyarság. Műveiben a nemzetközi zenevilág a legmagasabb értéket, a magyarság pedig igazi népi szellemet találhat. S Kodály egyúttal Magyarországra irányította Európa figyelmét.

Bánatos alaptermészete ellenére is rendíthetetlen optimista. Mikor hatvanadik születésnapját ünnepeljük és végigtekintünk azon, amit alkotott és amit elért, a mi lelkünkben is a remény lesz úrrá a mai válságos időben is. Büszkén állunk a helyünkön és értékünkben bízva, nyugodtan tekintünk a jövő elé. Feltör belőlünk a karácsonyi ujjongás, melyet ő írt jeligéül a *Bicinia Hungarica* elé: »Örvendjen az egész világ!«

GAGYBÁTORI E. LÁSZLÓ

EURÓPA LEGNYUGATIBB ORSZÁGA

A VILÁGHÁBORÚ LEGÚJABB FORDULATA a figyelmet ismét erősebben az európai szárazföld nyugati része, a Pyrenéi félsziget felé fordította. Az angol–amerikai partraszállás Északafrikában felvetette azt a problémát, vajjon nem terjed-e ki a hadjárat a spanyol-marokkói területekre, a Baleári-szigetekre, sőt magára a spanyol anyaországra is. Spekulatív nem lehet eldönteni, vajjon sor kerülhet-e erre, de ha feltesszük bekövetkezését, természetesen anélkül, hogy egy percig is állítanók – bár a közvetlenül érintett államok felelős vezetőinek nyilván kötelességük, hogy ezzel az eshetőséggel is számoljanak – akkor a helyzet Portugália számára is fenyegetővé válhatik, amennyiben adott esetben Portugália legrégebb szövetségesei, az angolok, azzal a követeléssel léphetnek fel a lisszaboni kormánnyal szemben, engedélyezze az angol, esetleg amerikai csapatok partraszállását mind az Azóri-szigeteken, mind pedig az anyaország egész partvidékén. Ez a veszély közelről-távolról 1940 nyara óta többé-kevésbé fenyegeti Portugáliát és azt a rendkívüli képességekkel megáldott, kiváló férfiút, aki most az ország kormányzatának élén áll, mind nehezebb problémák elé állítja. Választania kell a demokrata-liberális szövetséges és a saját, legalább elméletben a totalitárius államok felé hajló ideológiája között, esetleg engednie a nyomásnak, anélkül, hogy országának ma már igen magasan álló tekintélyét kockára tegye.

Antonio de Oliveira Salazarnak, aki nemcsak megalapította, de egészen hihetetlen sikerre vitte a »szellem diktatúráját«, eddig megadatott az, hogy kiegyensúlyozza az elvi ellentéteket. Sikerült neki ez elsősorban a spanyol polgárháború idején, amikor egyenesvonalú és világos antibolsevista politikájával Franco Spanyolországa mellé állott és ezzel helyreállította az ibériai félszigetnek évszázadok óta megzavart egységét; a spanyol–portugál együttműködés azonban az egész polgárháború alatt nem okozott kritikussá váló feszültséget a portugál–angol viszonyban: a vörösöket, ha nem is hivatalosan, de tényleg támogató Angliának nem volt módjában Portugália ellen fellépni. Salazar politikájának határozottsága, bátorsága és nemzetközi jogilag hibátlan konstrukciója nem nyújtott semmiféle támadófelületet.

A művelt világ érdeklődése azonban már előbb a Salazar-féle kísérlet, az általa újjászervezett és emelkedő jólétet mutató Portugália felé fordult; a külpolitikai siker, amelyet a hároméves spanyol válság és utána a mindjobban terjedő második világháború alatt eddig aratott, már csak következménye volt annak, amit a coimbrai egyetem volt professzora az állam pénzügyeinek maradéktalan rendbehozása, a portugál diktatórikus alkotmány megalkotása és a portugál nép szellemi regenerációja terén már a megelőző nyolc év alatt elért, amit a politikai irodalom, nemcsak a hírlap-irodalom, túlzás nélkül a »Salazar-féle csoda« címen könyvelt el.

OLIVEIRA SALAZAR SZEMÉLYISÉGÉNEK és alkotásának tanulmányozása közben engem elsősorban a fenomenológiai probléma érdekelt. Azt hiszem, ez ma egyre jobban foglalkoztat minden gondolkodó embert, aki a kor eseményeit analizálja és azután igyekszik analizise eredményét szintézisben összefoglalni. Hiszen bízvást állíthatjuk, hogy alig volt korszak az emberiség történetében, amely annyira gazdag lett volna nagy egyéniségekben, akik rányomták bélyegüket korukra, mint éppen ez az utolsó húsz esztendő. Pedig, meglepő paradoxonként, ezt a kort, különösen az elmúlt tíz évet, általában úgy ítélik meg, mintha a benne fejlődő erők gátat akarnának vetni az egyéniség szabad szárnyalásának. És íme, azt mondhatnók, az ellenkezője igaz: az individualizmus hanyatlása együttjárt olyan tömegformáló, az emberiség, de legalábbis saját népük elé új célokat kitűző nagy férfiak működésével, akiket éppen az egyéniség legteljesebb kivirágzásának, a domináló egyéni akarat győzelmének tekinthetünk. Annak a számára, aki komolyabb elmélyüléssel foglalkozik az ember élete tartalmának és céljának a problémájával, ha nem is filozófus, vagy individuál-pszichológus, alig akadhat vonzóbb téma, mint az embernek, a bizonyos szempontból kivételes egyéniségnek hatása környezetére, embertársaira és az eseményekre. Mint ahogy mindig büvöletbe ejt a nagy karmester szinte transzcendentális hatásának szemünk előtt lejátszódó csodája, úgy érdekel és vonz engem az, ami mai tudásunkkal megoldhatatlan probléma, hogyan uralkodik az a bizonyos isteni szikra egy, a miénkhez hasonlóan látszó fizikum gyarló eszközei útján emberek millióin és tízmillióin, az életnek és az állami berendezéseknek bonyolult és kiszámíthatatlan problémái felett.

Megjelenésük időrendi sorrendjében Musztafa Kemál, Mussolini, Pilsudski, Hitler, Salazar azok a nagy egyéniségek, akiknek neve és történelmi szereplése a mögöttünk és előttünk lévő kornak jellegét – bármi volt, vagy lesz is sorsa alkotásaiknak, művüknek vagy eredménye cselekedeteiknek – minden időkben meg fogja adni. Szereplésük szempontjából teljesen közömbös, vajjon őket kifürkészhetetlen természeti erők azért dobták-e a felszínre, mert a történelmi kor alakításához szükség volt rájuk, vagy valóban olyan öntudatos cselekvők-e, akik koruk eseményeit elhatározólag és ellenmondást nem tűrően befolyásolják. Mert hiszen ez a probléma, amelyet Tolsztoj a »Háború és béke« zárófejezeteiben oly mélyenjáróan fejteget, tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek két különböző vetítési módja.

A legérdekesebb kérdés tehát, amelyre nehéz választ találni, az, milyen is tulajdonképpen Salazar egyénisége, jelleme és akciója, hogyan tudott éppen ezzel a sajátos egyéniségével átütő és állandó sikert elérni olyan jellemű és jellegű népnél, mint a portugál, amely ilyen hosszú időre rendet és nyugalmat, komoly munkát és fegyelmet már évszázadok óta nem bírt el és amely Szerencsés Mánuel király aranykora, tehát a XVI. század eleje óta, a mostanihoz hasonló jólétben nem élt. Antonio de Oliveira Salazarnak úgy fizikai, mint erkölcsi lényé sok tekintetben ellentéte népe fizikumának és jellemének – és talán éppen ez az ellentét, amelyet a legride-

gebben érvényesít, a titka sikerének, győzelmének és kormányzása állandóságának. Hiszen ma úgy látszik, csak egy veszély fenyegeti: a nagy szövetséges részéről, kivel szemben túlságosan önállóvá vált. A saját lábán járó, tekintélyre szert tett portugál barát nem kényelmes szomszéd Nagybritannia számára.

A portugál nép közel két évszázad óta szinte állandó forradalomban élt. Dinasztiákat váltott, kormányokat üzött el, véres lázadások egymást követték és közben az ország folyton nagyobb nyomorba süllyedt: a szövetséges Brit Birodalomnak szinte gyarmataként tengődött. Az államadósság szédületes arányokban növekedett és a költségvetési deficit is olyan állandó jelenség volt, amelyre már senki sem figyelt annak ellenére, hogy az adóteher, különösen a szegények vállán, elbírhatatlan súlyos volt – vagy talán éppen azért.

Ilyen krónikusan beteg és szinte gyógyíthatatlan állapotban találta népét és országát Salazar, amikor az 1926-ban alapított diktatura két évvel később hozzá fordult és röviddel azután a hatalmat úgyszólván minden fenntartás nélkül a kezébe tette le. Mint már mondtam, ez az északról, a spanyol Galicia határáról származó férfiú népe számára sok tekintetben idegenszerű jelenség volt. Középtermetűnél magasabb, rendkívül jó megjelenésű ember, erősen latinos típusú, finom cízellált fej, magas homlok, csaknem római arcéllal; mély tekintetű, fellobbanó intelligenciájú, szürke szemekkel. A legteljesebb erkölcsi tisztaság és hozzáférhetetlenség jellemzi. Csupán egy célt, egy feladatot ismer: országának és népének szolgálni és ettől a szolgálattól még csak családi környezet sem vonja el, hiszen nőtlen maradt és tulajdonképpen, mélyen vallásos lelkiéletén kívül, magánélete nincs. Ezt a polgári aszkétát becsvágy sem vezeti, az sem tudja megrontani: amikor első pénzügyminisztersége idején, amely 1927-ben csak néhány napig tartott, megállapította, hogy nem teljesítik a feltételeket, amelyekhez a tárca vállalását kötötte, az illojális kormányfőt még csak arra sem érdemesítette, hogy vele lemondását közölje; minden további nélkül visszautazott Coimbrába és ismét elfoglalta egyetemi tanszékét. Mikor pedig másodszor vállalta az ország pénzügyeinek szánálását, közölte, ha még egyszer arra szánná magát, hogy elutazzék, soha többé nem fogják tudni visszahozni a hatalomhoz. Ezenkívül egy könnyű szónokláshoz szokott országban nagyon keveset beszél s amit mond, annak nehezen követhető, mély értelme van: megfogja a tömeg fantáziáját, de nem keresi a tetszését. Mint fenoménra nem lehet – én legalább nem tudok – más megoldást találni, mint hogy éppen ez az ellentét, amelyet jeleztem, amelyet ő tudatosan, élesen ki is emel, meglepő voltánál fogva az, ami első-sorban hat, tehát a titok kulcsa. Salazar megközelíthetetlen, meg-rágalmazhatatlan és, ha valamit helyesnek talál és elhatározott, akkor megingathatatlan.

HA AZ EGYÉNISÉGRŐL ÁTTÉRÜNK az államférfi koncepció-jára és művére, már kevésbbé spekulatív feladat megállapítani Salazar elgondolásának és rendszerének alaptételeit. Még a visei

katolikus szeminárium növendéke volt, amikor már előadásokat tartott és ilyen gondolatokat fejezett ki: »Az eszmék kormányozzák és vezetik a népeket.« »Lelket formálni: minő nagy teljesítmény, minő rendkívüli feladat, valamely jellemet, egyéniséget, testet, szellemiséget és akaratot alakítani!« A húsz éves papnövendék, aki »világi szerzetes« lett a kormányfői polcon, így látta már maga előtt alkotását, a szellem diktaturáját, amellyel a »gondolat mai válságán« keresztül az »irányított gondolattal« újjáalakítja és kormányozza hazáját.

Amióta miniszterelnök lett, beszédeiben, írásaiban, tanítványival folytatott beszélgetéseiben körvonalazta kormányzati és szociális elvrendszerét, amelynek gyökerei a keresztény szocialista tételekre, a Rerum Novarum enciklikára vezethetők vissza. Elgondolásának kiindulópontjaként leszögezi, hogy Portugáliát az önös célra alakult politikai pártoknak és csoportoknak libertinizmusba torkoló liberalizmusa, az egyéni érdekeknek a közérdek fölé való helyezése tette tönkre. Ezért megalkotja a párt nélküli államot és az államhivatalnoknak épp úgy, mint az állampolgárnak legfőbb kötelességévé teszi a közérdek szolgálatát. Az államnak s az állami apparátusnak viszont főfeladata olyan pénzügyi, gazdasági és szociálpolitika követése, amely a köz érdekének ellenőrzése alatt az állampolgároknak, elsősorban természetesen a nehezebb sorssal küzdőknek, legmesszebbmenő támogatását, jólétük és boldogulásuk biztosítását teszi lehetővé. Amikor Salazar 1928-ban pénzügyminiszter, majd 1932-ben miniszterelnök lett, a fennálló katonai diktatura keretében már a politikai pártok befolyása nélkül hajthatta végre az ország pénzügyi talpraállításának munkáját, amely önmagában is csodával határos teljesítmény. A legegyszerűbb, egészséges pénzügyi elvek alkalmazásával egyik évről a másikra megszüntette az állandósult deficitet, felesleget tartalékol, amelyet azóta is évenként fenntart s amelyből többek között felépítette Portugália tökéletes úthálózatát. Egyben pedig nemcsak, hogy nem tette az adóterhet általában súlyosabbá, hanem mindent elkövetett annak arányosítására s lehetőleg igazságos elosztására.

Az első négy év munkája után, amidőn hatalma már megszilárdult, tekintélye, melyet a szintén igen szép jellemű, egyenes, katonás elnök, Carmona tábornok az államfő egész súlyával alátámaszt, jelentékenyen megerősödött, hozzáfogott az új Portugália kiépítéséhez, rendszere alkotmányjogi és törvényes kereteinek megfogalmazásához.

A Salazar-féle portugál alkotmány Montesquieu elveinek teljes megtagadásán épül fel; törvényhozó és végrehajtó hatalom s az igazságszolgáltatás szigorú elválasztása helyett, a végrehajtó hatalom döntő szupremáciáján alapszik. Ugyanakkor azonban, amikor a köz érdekében az állam központi szerveinek – élükön az elnöknek és fokozottabb mértékben a miniszterelnöknek – biztosítja az ellenmondást nem tűrő hatalmat, az általa megfogalmazott alkotmány, éppen úgy, mint az általa felépített rendszer, a *politikai* szabadság korlátozását más, *egyéni* szabadságok fenntartásával és biztosításával egyensúlyozza. Ezért joggal mondhatja a portugál

államférfi művének egyik kiváló magyarázója, Caetano lisszaboni alkotmányjogász: »Az új portugál rendszer nem fosztja meg az állampolgárokat egyetlen lényeges szabadságjoguktól sem; csupán bizonyos feltételeket biztosít a céllal, hogy a társadalmi viszonylatokban a kölcsönös tisztelet, a törvényeknek való engedelmesség és a közérdek szolgálata érvényesüljön.«

A portugál alkotmányos élet működése négy tényezőn nyugszik: ezek az államfő, a kormány, a nemzetgyűlés és a korporációs kamara. Salazar, az elnök tekintélyének biztosítása mellett, az államfő és a kormány s annak élén a miniszterelnök hatalmát s egymáshoz való viszonyát érdekes és szellemes módon úgy fogalmazta meg, hogy a tulajdonképpeni végrehajtóhatalom, azaz a hatalom emeltyűinek kezelése kizárólag a kormány elnökének kezében van. Elz azt is mutatja, milyen mértékben a saját személyére szabta az alkotmányt ez a nagy ember, ami egyben gyengéje is az egész szervezetnek – mint minden személyes diktatúrának – mert ha az ő helyébe nem ül legalábbis hasonló képességű ember, akkor az egész rendszer és épület ki van téve annak a veszélynek, hogy hamarosan összeomlik.

A portugál alkotmánynak azonban kétségkívül legérdekesebb része a korporációs kamara és általában a korporációs rendszernek Salazar által a portugál tekintélyállamhoz alkalmazott intézménye.

Az alapelvek, amelyek a portugál korporációs kísérlet felépült, a következők: a termelést az állam érdekeinek megfelelően szabályozzák; fegyelem és racionalizáció elengedhetetlenül szükségesek az állam fennmaradásához és virulásához; a munkásosztály életviszonyai javulásának a gazdasági szervezet épülésével együtt kell járnia. Az egyéni kezdeményezés és vállalkozás a társadalmi és gazdasági fejlődés legjobb eszköze, azonban az állam kötelessége, hogy a nemzet gazdasági és társadalmi életét a tőke és munka, a termelés és fogyasztás közötti egyensúly megfelelő fenntartása érdekében összhangba hozza.

A portugál korporációs elgondolás tehát, a fasisztáéhoz hasonlóan, az osztályharc tagadásán épül fel. Sztrájkok és »lock-out«-ok tiltva vannak, hasonlóképpen minden olyan mozgalom vagy társadalmi doktrína, amely a munkaalkotmányban lefektetett elvekkel nem áll összhangban. Ebben az új államban az egyén kizárólag társadalmilag létezik, mint egy csoport része. Ez a csoport lehet természetes, mint pl. a család, vagy hivatásbeli, mint pl. a községi testület. Az új államban az embernek nincsenek absztrakt jogai, csupán az embereknek vannak konkrét jogai.

SALAZAR ELMÉLETI ELGONDOLÁSÁBAN, ideológiájában a család, a nevelőtestületek, az állami és territoriális testületek játsszák a főszerepet. A gyermek és az ifjúság szellemének formálása központi helyet foglal el elgondolásában. A család, amely – mondja Salazar – »természeténél fogva az alkotmányos állam politikai szerves elemei között az első« lesz mindenekelőtt az az iskola, amelynek a gyermek jellemét kell megformálnia és már elejétől fogva beleoltja annak az új szellemnek az egészséges gondolatait, amely

hivatott Portugáliát újjáteremteni. Salazar ideológiája tényleg nincsen államimádattól átítatva: ellenkezőleg, elismeri, hogy nem az »állam a fő nevelési szerv,« hogy »a nevelési munka elsősorban a család hatáskörébe tartozik, az állam csak közreműködik ebben a munkában: csupán akkor lép helyébe, ha nincs család, vagy az a nevelési munkára képtelennek bizonyul.«

A család után a nagy nevelő a tulajdonképpeni iskola lesz, amely Salazar szerint »a lelkek szent kohója«. Az iskola az állam tanait tanítja. »Valóban nevetséges lenne – írja Salazar – ha az állam nem merné az új nemzedékeket saját tanaival megismertetni és elismerné a nevelés vezetőinek, – akiket nem a családok választanak, de elfogadni kénytelenek – azt a jogát, hogy ellenkező elveket tanítsanak.«

Az iskolával párhuzamosan a gyerekeket koruk szerint besorozzák a *Mocidade Portuguesa* ifjúsági szervezetbe, ahol 7-től 10 évig *Lusitos*, 10–14-ig *Infantes*, 14-től 17-ig *Vangardistas* és 17 évtől kezdve *Cadetes*-nek hívják őket.

Portugália diktátorának meggyőződése szerint »a szellem mélyebben formálja és alakítja az embereket, mint az anyagi erő«. Abból a célból tehát, hogy a »békés forradalmat« végre lehessen hajtani, amely elsősorban a nép gondolkodását van hivatva újjáalakítani, az államnak a polgár szellemi és erkölcsi nevelését kell kézbevennie. »Egyébként e tekintetben nem követelünk sokat – írja Salazar néhai Teleki Pál gróf gondoskodása folytán magyarul is megjelent művében* –: a haza és a hazafiság fogalma és értelme, a család, mint a legtermészetesebb szociális sejt, tekintély és hierarchia, az élet szellemi értéke s az emberi személy iránti köteles tisztelet, munkakötelezettség, az erény felsőbbsege, a vallásos érzület szent jellege, – ez az, amit lényegesnek tartunk az Új Állam polgárainak értelmi és erkölcsi nevelésében.«

A napi sajtót a portugál kormányfő a polgár szellemének formálására szolgáló leghatalmasabb eszköznek, »a nép szellemi táplálékának« tekinti és ezért azt tartja, hogy ellenőrzésre szorul. Az állam ezen a ponton is a »gondolat irányítását« fogja gyakorolni, éppen úgy, mint a propaganda terén, amely szintén a népnevelést szolgálja és amelynek két feladata van: »hírszolgálat és politikai nevelés«. Salazar szerint a teljes sajtószabadság, ha a sajtó nem tartoznék szintén az »irányított gondolat« köréhez, valóságos katasztrófákhoz vezetne: »A külpolitika terén például a sajtónak szinte fel nem fogható szabadsága, a nemzetközi problémáknak hihetetlenül szabados kezelése, más nemzetek és kormányok felelőtlen bírálata, valamely ország saját kormányzatának lemondó asszisztenciája mellett valóságos szakadékokat tárhat fel a tények elferdítése és hamis magyarázatok közlése által.«

Amikor pedig Portugália kormányelnöke a jövőbe néz és nevelési s szellemformálási elveiből levonja a következtetéseket, ha a saját nemzedékét szembeállítja az utána következővel, ahhoz a

* Békés forradalom. Ford. Lovass Gyula, Gróf Teleki Pál előszavával. Budapest, Athenaeum, 1940.

benső meggyőződéshez jut el, hogy ha ennek nevelését »gondosan vezetik«, akkor a következő nemzedék »bizonyos tényeket magától értetődőknek fog tekinteni«, amelyeket elődei csak nehezen fogadtak el. Sőt tovább megy: »nemcsak ésszerűnek fog tartani bizonyos fegyelmezést, amelyet az ország érdeke megkövetel, hanem örömmel fogja azt elfogadni.«

Intézményesen tehát a végrehajtóhatalom mindenhatósága és a korporációs kamara, mint társadalmi tanácsadószerv az alapjai Salazar szellemi diktaturájának; a jövőre vetítve pedig a közvéleménynek és a felnövekedő ifjúságnak, a következő nemzedéknek a nevelése. Azonkívül azonban, hogy a korporációs kamara éppen mint tanácsadószerv többször hasznosan működött, sem a helyszínen nem volt és ma sincs módomban megállapítani, hogy tisztán formális létükön túlmenően a korporációk máris mennyiben felelnek meg a hozzájuk fűzött várakozásoknak. Mindezekre a szervekre, mind a nevelés sikerére vonatkozólag a megfigyelőnek és annak, aki a rendelkezésre álló irodalmat áttanulmányozta, a benyomása az, ami minden más hasonló organizációnál és a jövőt szolgáló szellemi építésnél, nevelésnél szokott lenni: a szervezet és a szellem él, erősödik és működik mindaddig, amíg próbatevésre nem kerül a sor, vagy pedig, amíg animátora, a karmester, vagy a központi agy szerepét vívó államférfi él s tekintélye működésben tartja az általa létrehozott szerveket. Hogy tovább élni és működni tudnak-e, az attól függ, mennyire tudnak gyökeret verni, mennyire tudták magukat nélkülözhetetlenné tenni, mennyire mentek át a köztudatba. (Ilyen sikerre ma az egyetlen példa Mustafa Kemal Törökországáé.) Az kétségtelen, hogy osztályharc Portugáliában nincs, a termelés ritmusát a tőkecsoportok kiméretlen versengése ma már nem tudja befolyásolni vagy megállítani, mert ott van a nagy ember tekintélye és mögötte a feltétlenül engedelmeskedő államhatalom, amelyet a köztudat támogat. Azt például, hogy a *Cosas de Povo*-ban – a népházakban – van-e önálló életerő, hogy a nép vajjon tényleg magáénak tekinti-e ezeket az intézményeket, hajlandó-e általuk vezetettve megszabadulni analfabetizmusától, betegségeitől, elfogadja-e őket élete természetes járulékaiként, mint ahogyan az állami hatóságok a lakosság minden rétege számára ilyen járulékok, az attól függ, hogy a nagy vezető elmúlása után az évtizedes nevelés eredménye milyen következetes szellemi és erkölcsi állásfoglalást fog kiváltani abból a bizonyos következő nemzedékből, az intézmények pedig éppoly nyugodt természetességgel fognak-e tovább működni – évekig és évtizedekig – mint ahogyan a bíróságok és az állami közigazgatás mindenütt zökkenő nélkül tovább dolgozik az államfő, vagy valamilyen nagy államférfi halála után.

ITT ISMÉT VISSZAÉRKEZÜNK a személyiségek megfoghatatlan tüneményéhez és korunkhoz, amelyben az emberek milliói nagy egyéniségek büvölt rabszolgáivá lettek, boldogulásuk és jólétük pedig függővé vált attól, milyen mértékben hisznek a személyisé-

gek csodájában és fordulnak feléje vak bizalommal, viszont a nagy személyiség milyen mértékben és mennyi ideig képes ezt a tekintélyt fenntartani, a feléje forduló bizalmat állandóan kiérdemelni.

Hogy környezetéből, az általa és az ő példájának hatása alatt felnövekvő nemzedékből, a ma az ő büvőkörében élők közül fog-e akadni utód, kialakult-e olyan vezetőréteg, amely az új államszervezetet együtt tartani és a gondolat diktatúráját az élet szikrájával megtölteni képes, olyan kérdés, amelyre valószínűleg maga Salazar sem tudna felelni. Ez már nemcsak a nevelés alaposságától, a nagy példa hatóerejétől és magában az alkotásban rejlő konzerváló energiáktól függ, hanem a nagy vezető elmúlásakor adott körülményektől és egy sorozat más impoderabilitástól, tehát olyan tényezőktől, amelyeknek kihatásáról a kortárs nem alkothat véleményt.

A múlt század végének egyik legnagyobb francia historikusa, Albert Sorel, a nyolcvanas években megjelent egyik esszéjében, amely a diplomáciát és a haladást tárgyalta, érdekes gondolkodási folyamat és csaknem félelmetes meglátás alapján a következőképpen jellemezte a modern technikai fejlődés által támogatott nagy egyéniség mindinkább uralkodó szerepét (itt nem szabad elfelejteni, hogy az 1880-as években még meglehetősen képzelet kellett hozzá, hogy az akkori technikai fejlődést már ilyen erejűnek és ilyen következményekkel terhesnek ítélhessen valaki): »Tisztaban kell lennünk azzal – mondja Sorel –, hogy abban a korban, amelyben élünk, a középszerűek és a gyengék számára nincs boldogulás. Ha valamennyien ilyenek volnának, akkor esetleg egymást bénítanák meg, azonban mindenkor akadt s mindig akadni fog valahol egy ember, aki kortársait szellemileg messzi túlszárnyalja s aki ellenfelei gyengeségéből megnöveli a saját erejét. Az ilyen férfiú idejekorán megtanulja az új fegyverek használatát s jelleme nehézségeken és erőfeszítéseken keresztül szűrődve edződik meg. Akarata annál inkább hajthatatlanná válik, mert rengeteg akadályt kellett leküzdenie önmagában és legyőzni az őt körüljázó világban. Őt nem fogja a vihar megzavarni, sőt saját javára fordítja majd a többiek viharokozta ijedségét. „Aki messze előrelát, semmit sem cselekszik elhamarkodottan”, – mondotta Richelieu. Az események gyorsan fogják egymást követni: az, aki azokat előre látta, úr marad felettük. Ami veszélyt jelent a gyengék, az önteltek és a határozatlanok számára, az ilyen módon növeli az erősek, az akarnitűdők hatalmát.«

Salazar kétségtelenül a mai kor embere, noha nem bír azzal a diabolikus erővel, mint az az elképzelt, nagy egyéniség, akit Sorel elgondolása és látomása elének fest. Valószínűleg azért nem bír ezzel az erővel, mert az eszköz, amely rendelkezésére áll, egy hét milliós, kicsiny nép nem képes neki ezt a hatalmat és a hatalomnak ezt az öntudatát adni. Van ellenben a portugál diktátornak egy rendkívül nagy tulajdonsága, amely neki külön helyet biztosít, s ez az, hogy alkalmazkodni tud az adott erőviszonyokhoz és mértéktartó. Nála tett látogatásom alkalmával hangsúlyoztam is előtte, hogy ezt a nagy tulajdonságát csodáljuk legjobban: hogy ismeri a mértéket, amelyet alkalmaznia lehet... *»que vous avez de la mesure.«*

Salazar új életre galvanizált egy dekadens, talán már elmulásra ítélt fajtát és jólétet tudott varázsolni egy kis nép pusztuló gazdaságába. Nagy történelmi és példaadó érdeme az, hogy a nemzeti öntudatot, a nemzeti érzést, a nemzet céljainak szolgálatát tudatosan és következetesen fejlesztte népében, mert a hite az, hogy egy kis nép, egy kis állam a mai nagy viharok, a mai földrengés közepette csak úgy tud fennállani és boldogulni, ha érintetlenül át tudja menteni a jövőbe nemzeti öntudatát és azt a hitét, hogy hivatása van és ezt büszkén vállalnia kell, még elkerülhetetlen fegyveres harc és a nemzet legjobbainak halála árán is.

OTTLIK GYÖRGY

A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG LELKIALKATÁRÓL

– JEGYZETEK A KOLOZSVÁR-ZÁPOLYA-UTCAI ÁSATÁSOKHOZ –

ERDÉLY FÖLDJÉN rendkívüli gazdagságban található az egykor itt élt népek régészeti emlékei. Az őskori leleteknek csupán repertoriumszerű felsorolása mintegy 400 folió-oldalt tölt meg. A dák és római anyag felsorolása is legalább ilyen terjedelműnek ígérkezik. A római Dácia feladása utáni időkből is változatos és nagyszámú emlékkal rendelkezünk. Ez utóbbi leletek részben a germán népek – keleti és nyugati gótok, gepidák – részben a hún, avar és végül a honfoglaló magyar kultúrát képviselik. Eddig azonban egyetlen olyan lelet sem került elő, amelyik ezen a földön a népvándorlás korában a római műveltség, vagy az azt hordozó nép folytonosságáról beszélne.

A régészeti leletek néha többet mondanak, mint a történelem írott forrásai. Az utóbbiak rendszerint a nagy politikai események lefolyásáról emlékeznek meg, míg a leletek a mindennapok műveltségébe, szokásvilágába s a népi élet ezerszálú szövevényébe világítanak be élesen. Emellett nagyobb összefüggésben nézve a leleteket, sokszor az írott dokumentumoknál határozottabb és élesebb képet kapunk a nagyobb politikai, vagy hatalmi törekvésekről és eltolódásokról is. Olyan csendes, a történelmi megfigyelés síkjáig el sem jutó átalakulásokról adnak hírt, amelyek sok esetben előkészítői vagy épenséggel kirobantói egy-egy átalakulásnak. A föld-megőrizte leletek ilyenképen az oknyomozó történelemnek épenolyan forrásai, mint a modernebb és inkább a szellemi hátteret kereső történetírói törekvéseknek. Figyelembevétel a leletek tanúságáról fentebb mondottakat, sokszoros bizonyító erejűvé válik az, hogy a népvándorlás korában csak olyan népek régészeti hagyatékát ismerjük, amelyekről egykorú források is tudnak s hazájukat épen Erdélybe helyezik. Sem írott, sem régészeti adat nincsen a Dáciát feladó rómaiság latin színezetű és nyelvű kultúráját továbbvivő népre, ellenben rengeteg írott emlék és más leletanyag tanuskodik az észak felől jövő gepidák, a kelet felől jövő gót törzsek, továbbá a húnok, avarok és honfoglaló magyarok itteni életéről, belepillantást engedve a gazdag fejedelmek és a szegény szolgálók életfolyásába, tárgyi és szellemi műveltségébe egyaránt. Az epizód-szerű, alig egyszázados bolgár hódításnak csak írott emlékei maradtak fenn, viszont az írott adatok és a helynévvizsgálat bizonyította szláv településnek, ha csekély, de régészeti nyomai is fellelhetők.

Az Erdélyi Tudományos Intézet, részben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeummal harmonikus munkaközösségben, jelentős ásatásokat kezdeményez Erdély területén. Ezekre az Erdélyen kívül dolgozó szakembereket is meghívja, sőt tervbevette né-

met és olasz régészek felkérését is olyan irányú munkáiban, amelyek a római, illetőleg a germán népek történelme egyes kérdéseivel ígérnek értékes adatokat. Ezeknek az idén már nagy készüléssel és szép eredményekkel folyó ásatásoknak egyike a Kolozsvár város területén fekvő honfoglaláskori magyar temető folytatatólagos feltárása volt. Bár az ásatások még nem fejeződtek be, az eddigi eredmények is igen jelentősek. Jelentőségük kettős értelmű: első sorban az új lelőhely beleágyazva az eddig ismertetett s még közöletlen többi erdélyi honfoglaláskori emlékekbe, élesebb fényvel világít rá Erdély magyar elfoglalásának keleteurópai jelentőségű tényére, másodsorban pedig a régészeti leletek önmagukban is megérdemlik a figyelmet. A leletek futólagos megvilágításakor arra is kitérek röviden, hogy hogyan vált lehetségessé az, hogy a keletről jövő magyarság egy évszázadon belül jelentős építőmestere lett az európai műveltségnek s mind a mai napig szembeszállva a bizánci gondlattal és a betörő török és tatár népekkel, meg is tudta védeni azt, amit maga és Európa számára alkotott.

Az alábbi rövid ismertetésben a régészeti munka módszere szerint úgy csoportosítom mondanivalóimat, hogy egy nagyobb körből mindig kisebb és kisebb problémákra térve lehetőleg egységes képet kapjanak olvasóim Erdély honfoglaláskori magyar életéről a *leletek* tükrében. Elsősorban tehát azt a pusztán tény fogom tárgyalni, hogy Erdély szívében, Kolozsváron, a magyar honfoglalás korából való magyar temetőt találták s ezt a településtörténeti adatot a többi eddigi ismert adattal együtt fogom értékelni. Másodsorban a temető egységes képéből levonható következtetéseket fogom röviden ismertetni, majd az egyes sírokból kiolvasható következtetésekre térek rá, végül pedig a sírokban lelt egyes tárgyak művelődéstörténeti tanúságát ismertetem.

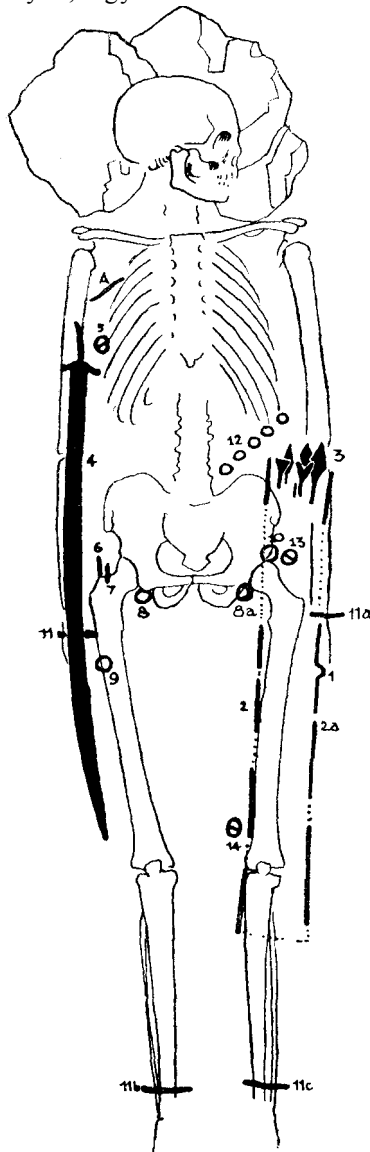
ELŐSZÖR TEHÁT a településtörténeti tanúságokra térve, meg kell állapítanunk, hogy a kolozsvári honfoglaláskori magyar temető nem áll elszigetelten Erdélyben. Kétségtelenül egykorú vele a marosgombási (Alsófehér megye) és a magyarlapádi (Alsófehér megye) temető, bár az utóbbi egyik női sírja inkább a X. század végéről keltezhető. Feltétlenül pogány magyar temetkezési szokásra utaló, lovassírokból származó leletek kerültek elő Diódról és Hariból is. A Maros és mellékfolyóinak Vajdahunyadtól Boroszentbenedekig tartó vonalán meg igen sok Szent István korával kezdődő temetőnk van. Ugyancsak ebből a korból való a Désen talált ezüstberakásos kardkeresztvas. A leletek térképezése elég világosan fedné történészeinknek azt az álláspontját, hogy a X. század elején a Szamos mentén leereszkedő magyar honfoglalók egészen a Maros középső folyásáig jutottak s itt találkoztak a Maros mentén később előnyomuló magyarokkal. A történészek felfogása szerint Erdély tömeges megszállása a X–XI. század fordulóján és a XI. század folyamán történt. Ezt bizonyítják a Maros mentén elhelyezkedő és Szent István korából s a XI. századból keltezhető temetők. Ámde van az erdélyi honfoglaláskori leleteknek egy másik csoportja is: az eddig kevés figyelemre méltatott s kevés lelettel

képviselt *székelyföldi csoport*. Eddig csupán az Eresztevényben (Háromszék megye) talált kengyel szerepelt a szakirodalomban s így e szórványos leletnek számító darab településtörténetileg alig értékesíthető tanuságát nem is nagyon vette figyelembe a kutatás. A Székely Nemzeti Múzeumban őriznek egy honfoglaláskori lándzsahegyet s ennek a lelőhelye is Eresztevény–Zádogos tető, ugyanaz tehát, ami a kengyelé. Ez kétségtelenné teszi, hogy Eresztevényben honfoglaláskori sír, esetleg temető volt. Ehhez járul még a Kézdivásárhelyen honfoglaláskori egyszerű edényekkel előkerült vaszabla, ami ugyancsak lovastemetkezésre mutat. Mindkét lelőhely a kereskedelmileg már az ókortól kezdve elsőrangú fontosságú ojtózi útvonal mentén fekszik. Udvarhely megyéből, Székelyderzsről egy – sajnos, nagyon rosszul megfigyelt – lovassírról kapunk híradást, amelyben csak a ló fejét és lábsontjait találták az emberi váz mellett s egy kengyel töredéke is itt került elő. Ez a temetkezési szokás kétségtelenül a magyar honfoglalás korából keltezi az avatatlan kezek által szétdőlt sírt. Székelyderzs nem fekszik benne az említett kereskedelmi útvonalban.

A leletstatisztika eredményeit összegezve s figyelembevéve azt a nagy szerepet, amelyet a magyarság déloroszországi létekor és új hazába településének első fél századában a keleti világkereskedelemben játszott, nagyjából a következőképpen rajzolhatjuk meg Erdély honfoglalását. A Maros és Szamos bezárta szöget már az első foglalás idején tömegesen is megszálló magyarság a székelyföldi leletek szerint rögtön rátette kezét az egész Erdély kereskedelmileg és stratégiaileg fontos úthálózatára s ezt főbb pontjain megszálló csapatokkal biztosította. A Maros mentén vezető és a gótok korában olyan nagy szerepet játszó útvonalat ekkor már régóta nem használták, az avarok is két oldalról, az Alföld felől és Délkelet felől, szállották meg Erdélyt. Ezért a Maros felsőfolyása területén eddig mutatkozó lelethiány nem lehet véletlen. A székelyderzsi sír azonban arra mutat, hogy a kereskedelempolitikai célokon túlmenően számolnunk kell Erdély e területének korai megszállásával is. Bizonyos mértékig az is a kereskedelem egyoldalú érdekein túl mutat, hogy Erdélyben eddig még nem találtak a magyar sírokban szamánida dirhemeket, vagy épen séggel nyugati pénzeket, pedig mindkettő szinte törvényszerű velejárója a kereskedelmi utak mentén fekvő temetőknek. Ez a két megfigyelés mindenesetre sejteti, hogy az erdélyi medence népi kitöltésekor a kereskedelmi érdekeken túlmenő államszervezési célok is szerepet játszottak. Egy dolog azonban mindenképpen bizonyos s ez az, hogy az erdélyi honfoglaláskori leletek összesége épen úgy, mint egyes darabjai, tökéletesen egyeznek a többi magyarföldi leletekkel s így az erdélyi honfoglalók s a magyar föld többi részének meghódítói egy és ugyanaz a nép voltak.

A NAGYOBB ÖSSZEFÜGGÉSEK futólagos érintése után térjünk rá a Kolozsvár–Zápolya-utcai temető képének közelebbi vizsgálatára. 1911-ben Kovács István 8 sírt tárt fel, a múlt évben s ezidén magam további 3 sírt találtam. Ez a 11 sír bizonyos rendszerességben helyezkedik el. A pontosan térképezett sírok között három, jól

elkülöníthető sor indulását figyelhetjük meg. A sorok folytatása, sajnos, beépített területre esik. A honfoglaló magyar temetők általában hosszú, egysoros temetők. A kolozsvári temető tehát három ilyen, egymástól 8–10 méterre fekvő sorból állott (a további ásatások esetleg még több sor nyomára vezetnek), egy-egy sorban csak 10–12 sírt számítva is, 30–36 síros lehetett a temető, egyike volt tehát a legnagyobb honfoglaláskori temetőinknek. Az első két sorban közösen találták férfiak, nők és gyermekeik sírjait, nyilvánvaló tehát, hogy nem katonai temetőt ásatunk, hanem komoly, aránylag nagyszámú telep temetőjére bukkantunk, ez a hely volt az ezer év előtti magyar Kolozsvár első temetője.

1. kép. Kolozsvár-Zápolya-utcai honfoglaláskori temető 4. sír. (1911-es ásatás: Kovács I. után)

turkesztáni ásatásai nyomán egy falfestményről készült vázlatot mutatok be (3. kép). Ezen világosan látszik, hogy a kardot – a maihoz hasonlóan – a baloldalon viselték, a nyíltegezt pedig

vezetnek), egy-egy sorban csak 10–12 sírt számítva is, 30–36 síros lehetett a temető, egyike volt tehát a legnagyobb honfoglaláskori temetőinknek. Az első két sorban közösen találták férfiak, nők és gyermekeik sírjait, nyilvánvaló tehát, hogy nem katonai temetőt ásatunk, hanem komoly, aránylag nagyszámú telep temetőjére bukkantunk, ez a hely volt az ezer év előtti magyar Kolozsvár első temetője. A kolozsvári Főtéren végzett rendezési munkálatok során egy XI. századi magyar temetőt találtak, ez arra mutat, hogy Szent István korában, a köépitkezések megkezdésekor a magyarság leköltözött a folyó völgybe, ahol az egykori római Napoca romjai között kitűnő faragott épületköveket talált építkezéseihez. Így a kövek s valószínűleg a még mindig használható utak kontinuitása az egykori római Napoca helyéhez rögzítette a magyar Kolozsvárt.

A temetkezési szokások változatos képét adják a sírok. Ennek bemutatására két sír képét ismertetem. A 4. sírban a halott férfit lova s lószerszámja nélkül temették el, feje alá meg köveket raktak (1. kép, Kovács István után). A kisebb leletektől eltekintve, most csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a szablya (1. kép 4) a halott jobboldalára került, a tegez meg (1. kép 2) a benne lévő nyílcsúcsokkal együtt (1. kép 3) a baloldalon feküdt. Mármost meglehetősen sok ábrázolást ismerünk a magyar honfoglalással nagyjából egyidőből azoknak a keleti népeknek hagyatékából, amelyek öltözködése s fegyverzete a magyaréhoz hasonló volt. Példaként Le Coq

jobboldalon hordották. Épen fordítva tehát, mint azt a Zápolya-utcai 4. sírból s a hozzá hasonló honfoglaláskori magyar sírok tömegéből megismerhetjük. Egyszóval a sírba mindent fordítva raktak a magyarok, mint ahogyan azt az életben viselték. A temetéskor való megfordításnak ez a szokása a régi és még jórészt a mai türk népeknek általános temetkezés módja s így a néprajzi párhuzamok egyuttal feleletet is adnak arra a világgépre, amely ennek a szokásnak hátterében rejlik. Alább néhány példát idézek ezekből, hogy a honfoglaló magyarok világgépének elképzeléséhez adatot adjak. Bár minderről a Hítel egyik előző füzetében írtam, a kép egysége érdekében nem tartom feleslegesnek az ott elmondottak rövid ismertetését.

A csuvasok a mai napig is másként öltöztetik a halottakat mint az élőket. Ruháját balról gombolják be s kését az őv jobboldalára húzzák, stb. A halott lovára fordítva rakják fel nyergét. A beltirek a sírba mindent fordított helyzetbe raknak be s azzal magyarázzák ezt, hogy a túlvilágon a balkéz jobbkézé válik s fordítva, a jobbkézből balkéz lesz. Az altáji népek még ma is azt hiszik, hogy a túlvilágon a halott ugyanazt a foglalkozást folytatja, mint ebben az életben s ezért mindent melléje raknak, amire csak szüksége lehet. A samánok és mesteremberek magukkal viszik szerszámjukat, a harcosok fegyvereiket, a nők varrókésztségüket, stb. Azonban ez a túlvilág fordítottja az innensőnek, méghozzá nemcsak a bal- és jobboldal cserélődik fel benne, hanem az évszakok is, meg általában minden. Így pl., ha itt sok a medve, akkor a túlvilágon szűkében vannak a vadászok, vagy ha itt kevés a szarvas, az azért van, mert a túlsó világban éppen bőviben vannak, stb. Mindezeket a példákat hosszasan lehetne még folytatni, az olvasó szép példáit találhatja ezeknek a szokásoknak Uno Harva könyvében (*Die religiösen Vorstellungen der Altaischen Völker*, Helsinki. 1938). Mindezek kétségtelenné teszik, hogy a honfoglaló magyarság egy jelentős rétegében a túlvilágnak a fentiekben megismert elképzelése élt s ez az elképzelés irányította a temetési szokásokat oly módon, mint ahogyan azt a kolozsvári temető 4. sírjában láttuk.

A temető ezidén kiásott 10. sírjában (2. kép), egy másik, a honfoglalókra ugyancsak jellemző temetkezési móddal ismerkedhetünk meg. A halott mellett itt a baloldalon fekszik mind szablyája, mind pedig tegeze (2. kép 5 és 13). Baloldalon mellette kiterítve fekszik lovának csontváza. Nem mindegyik csont van meg a sírokban, hanem csak a ló koponyája (2. kép 2) és lábcsontrajai (2. kép 3-4). Ez a temetkezési mód is igen jellemző a magyar sírokra s számtalan szép példáját ismerhettük meg más temetőből is.

E temetkezés előzményeit már a szkíta és hún korban megtaláljuk a délorosz steppéken s mind a mai napig megvan abban a körben, ahonnan fentebb már idéztünk párhuzamokat: az Altáj vidéki népek sok törzsénél. A néprajzi párhuzamokból kétségtelenné válik, hogy csak azért találunk lócsontokat és nem teljes lócsontvázat, mert a lovat először ünnepélyesen megnyúzták olyan módon, hogy bőrében bennehagyták fejét és lábcsontrajait. Az ilyen módon megnyúzott lovat ma szalmával tömik ki az altájiai s a kitő-

möött lóba belevarrják szívének és májának egy-egy darabkáját is. Hitük szerint, ha vigyáznak arra, hogy megnyúzáskor és sírbatételkor a ló csontjait semmi sérülés ne érje, akkor ez a ló épségben fogja a tulsó életben szolgálni gazdáját. Csupán hasonló kitöméssel magyarázhatjuk azt, hogy a Zápolya-utcai sírban a ló különálló csontjai olyan rendben feküdtek, mintha az egész lovat eltemették volna. A kitömés mellett szól még az a néprajzi párhuzam

3. kép. Ujgar harcos 9. századi keletturkesztáni falfestményről (Le Coq után.)

is, hogy a fenti módon megnyúzott és kitömött lovat felszerszámozzák s úgy temetik a halott mellé. A 10. sírban a 8–9. szám jelöli a vaskengyelek helyzetét, a fából készült nyereg elkorhadt, a kengyelek helyzete kétségtelenné teszi, hogy a magyarok is felnyergelték a kitömött lovat s úgy fektették gazdája mellé a sírba.

Csupán két sírt választottam ki a változatos temetkezési szokások bemutatására, alább azonban még röviden érintem, hogy milyen további változatokat találunk. Előbb még arra szeretnék kitérni, hogy ezek a temetkezési szokások a népvándorlás korában a Magyarországtól egészen Koreáig terjedő steppe egész területén általánosak voltak. A szlávoknak a történeti korokban való térhódítása és a magyarság keresztény hitre való térése következtében ez a szokásanyag ma csak Középázsiaiában maradt fenn s ott is lassan

kihalóban van. Az a tény tehát, hogy a honfoglaláskori sírok magyarázatakor szinte kivétel nélkül középzásiai példákat idéztem, egyáltalán nem jelenti a magyarság ázsiai származását, hanem a fent érintett okokkal magyarázható. Az alábbiakban ugyanis látni fogjuk, hogy a magyarságot még a honfoglalás előtt is annyi szál fűzte az európai kultúra forrásaihoz, hogy szinte azonos gyökérből eredő kétféle változatról beszélhetünk. Ez azonban természetesen nemcsak a magyarságra vonatkozik, hanem a többi történeti steppe-népeknél is ez a helyzet. Az egykori eurázsiai őskultúrában gyökerező műveltség kétfelé, Keletre és Nyugatra szakadt ága között még az életmód különbözősége – városlakó, földműves és lovas nomád – sem tudott alapvető különbségeket kifejleszteni, amiben a kultúra közös gyökerein kívül nyilvánvaló szerepe volt a Kelet és Nyugat között állandóan meglévő élénk kereskedelmi kapcsolatoknak is.

A fent megismert két szokáson kívül szinte számtalan változatát láthatjuk a temetésnek honfoglaláskori sírjainkban. Csupán a lovastemetkezéseknél maradvá pl., sokszor egy csomóban találjuk a ló csontjait, vagy a halott lábánál fekszenek, vagy valamelyik oldalán. Máskor a lovat nem is temetik el, csak a nyeret és a lószerszámot rakják a halott mellé. Ez utóbbi szokásnak is számos elhelyezésbeli változatát figyelhetjük meg, stb., stb. A sírokból kibontakozó kép korántsem egységes tehát, nem vethető össze például az avar temetkezések törvényszerűen ismétlődő alapformáival.

A SZOKÁSNAK EZ A SOKFÉLELÉSÉGE, szinte egyénivé válása során, világosan megkülönböztethető az ősi alaprétég a megnyúzott ló mellétemetése és a bal- és jobboldal szerepében. Mindkét szokás ősi déloroszországi előzményeivel a szkíta kultúráig nyúlik vissza. A honfoglaló magyarság sokféle temetkezési szokása egy olyan vonást világít meg, amelyet tudtommal még senki sem figyelt meg, pedig alapvető módon magyarázza meg európai elhelyezkedésünket. A honfoglaló magyarság kultúrája ugyanis – a sírok tanúsága szerint – túljutott azon az egységen, ami az egyrétű, önmagában élő kultúrák jellemzője s ami pl. a mai napig eredeti tisztaságukban konzerválta a középzásiai népeknél az ezer évekkel ezelőtti szokásokat. A Magyarországra jövő húnok és avarok műveltségükben még sok friss és kifejlődésre váró csírat hoztak, megvolt tehát kultúrájuk belső fejlődésének önmagából merítő feszítőereje. A magyar szellemi élet a honfoglalás után szinte a végletekig, a továbbvezető utak eldugulásáig differenciálódott. A sírokon kívül, még a bennük talált művészi alkotások is arra mutatnak, hogy a honfoglaló magyarság túlfinomodott kultúrájában, a kollektív kultúra ősi ellenségének – az egyénnek – olyan nagy szerepe kezdett jutni, ami műveltségünket szétesés felé vitte s így az épen ezidőtájtban két népből véglegesen egybeolvadó magyarság egy frisszemléletű újjászületés, mai szóval élve, *kultúraváltás* közvetlen küszöbén állott. Nem kétséges, hogy ebben az önmagát felélő évezredes kultúrán kívül épen a különböző népi elemek egybeolvadásának is jelentős szerep jutott. Ilyenképpen a nyugati kultúra és a kereszténység hir-

telen betörése lélektanilag épen a legjobb pillanatban adott lökőerőt s elhatározó irányítást a magyarságnak s így érthető, hogy szinte elképzelhetetlen gyorsasággal építette magát újjá a széthullani kezdő magyarság Európában-európaivá. Ez a kultúraváltás tehát nem kívülről jövő valami s nem Géza és Szent István pusztá egyéni elhatározása volt az alapja, hanem belső szükségszerűség. Ez a genezise az Árpád-kor keleti színezetű, de a legmagasabb fokkal mért európai megjelenésű magyar életének és műveltségének. Ezzel a műveltségváltással természetesen párhuzamos volt s ugyanazon okokból fakadt a politikai váltás is. Az utolsó nagy közös erőfeszítés a honfoglalás ténye volt. Utána az Istenségben gyökerező fejedelmi hatalom az egyéni kiskirályok martaléka lett s a kalandozásokban vérvesztéséget szenvedett magyarság elé a hún és avar elődök politikai végzete rajzolódott. Ebben a reménytelen széthullásban látja meg az újra egygyéválás követelményének csíráit Géza és Szent István s így születik újjá, most már keresztény köntösben s lassan kereszténnyé váló tartalommal hatalmát az Istentől vevő magyar királyság.

Ez a kultúraváltás tehát a magyarság egészének belső átalakulását jelentette, mégpedig – bármilyen furcsán hangzik is – egy túlfinomult s egyénivé differenciálódott kultúrából egy egyszerűbb, kollektívebb forma irányában. Ezt az egyszerűbb formát az előző sokrétű kultúra öröksége s kifinomult mesterségbeli tudása igen gyorsan kiterébélyesíti s egyúttal formáiba sajátos magyar ízt visz. Ha csak futólag nézzük is át Árpád-kori székesegyházaink tiszta metszésű s világos szerkesztésű faragott töredékeit s összevetjük a nyugati művészettel, a sok egyezés mellett, melynek szálai akkor Európaszerte át és áthatották egymást, első pillanatra fel kell ismernünk az emlékek egészének más színezetű alapjellegét. Árpád-kori művészetünk magas színvonalú hordozója az akkori, az Egyház védnöksége alatt terjedő, erősen nemzetfölötti európai művészetnek s mégsem kevésbé magyar, akár a román művészet olasz, francia vagy német változata is első pillanatra már olasz, francia vagy német. Ezen a tényen az sem változtat, hogy nálunk is, mint minden európai országban, idegenből jött mesterek is dolgoztak. Ezek a mesterek voltak itt is, ott is a közös motívumkincs hordozói, a helyi mesterek teremtették meg azután az egyes művészi körök sajátos helyi, faji jellegzetességeit. Az európai művészetnek ez az őszinte átélése és teremtő továbbfejlesztése nem jöhetett létre külső tanulóssal vagy megszokással, mélyében az a belső indítékú nagy lélekvaltozás áll, amiről fentebb szólottam röviden. Más helyen részletesebben sort keritek ezek kifejtésére, bemutatva, hogy a honfoglaló magyarság magávalhozta művészetét is tovább követhetjük az új forma alatt, hol lappangva, hol élesen ismét előtérbe állítva, egészen a XV. századig s néha talán napjainkig, világosan demonstrálva, hogy az évezredes alkotóerő tökéletesen átformálódni sohasem tudhat.

A ZÁPOLYA-UTCAI TEMETŐ településtörténeti jellemzése, a temetőnek egységként, majd síronként való vizsgálata után rátérek

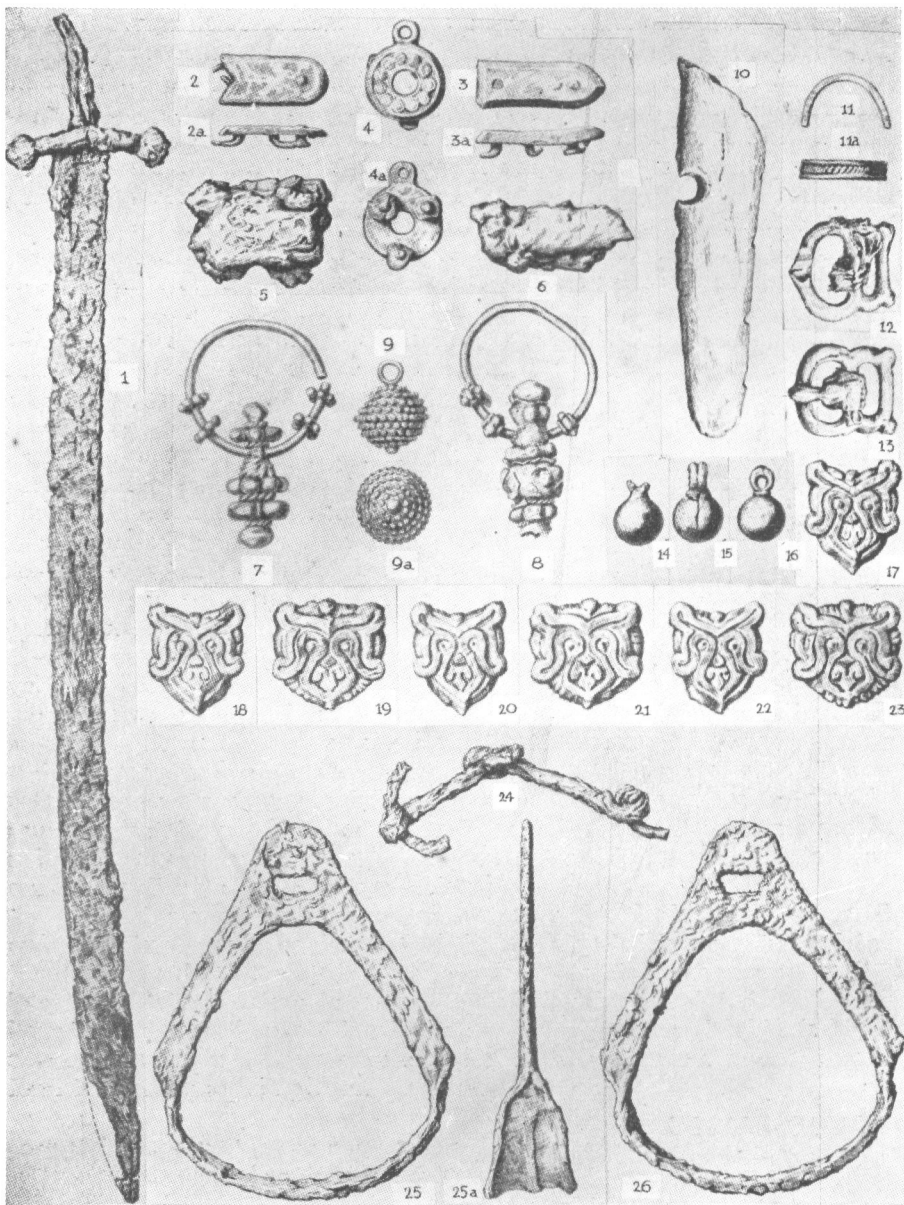
az egyes leletek futólagos bemutatására. Mondanivalóimhoz alapul az 1911-es ásatás néhány jelentős darabja szolgál, mert a tavalyi és ezidei ásatások leleteinek tudományos közlését nem akarom képeik közzétételével megelőzni. Kovács István, a háború előtti ásatás vezetője, kitűnő feldolgozásában felfedi azokat a szálakat, amelyek a leletek formájában, használatmódjában és díszítésében az egyes tárgyakon túlvezetnek s így lehetővé teszik a tárgyak művelődéstörténeti megvilágítását. A 4. képen közölt régiségek közül vegyük elsők a fegyvereket: a szablyát (1) és a visszacsapó íj csontlemezt (10). A szablya klasszikus formája a magyarság kezén alakul ki, hosszú tapasztalatok alapján. Alakját a használat megkövetelte bonyolult s így megvalósításában mégis egyszerűnek ható törvények szabják meg. Görbülő vonala, súlyelosztása s hátának az alsó negyedben meglévő kétélűsége olyan harcra teszi képessé ezt a fegyvert, amelyben lovas ember harcol lovas ellenféllel. Ez a tény egyúttal a szablya kifejlődésének helyét is meghatározza. Kovács István szerint ez az Ural, az Altáj hegység és a Kaukázus bezárta nagy steppeterület lehetett. A visszacsapó íj szerkezete és készítése a szablyaénál még sokkal nagyobb feladat volt. A többfajta rugalmas anyagból egybeépített íj két végére és markolatára merev csontlemezeket szereltek az íjkészítő mesterek. A 4 kép 10 alatt bemutatott töredék az íj végéről való s jól látszik rajta az ideg számára vágott félkörös nyílás, ebbe akasztották ugyanis a hurkoltvégű ideget. Félelmetes fegyver volt a visszacsapó íj, ereje és távolbahatása úgy viszonylott az akkori nyugati fegyverekhez, mint ma egy avult Manlicher-puska a legmodernebb golyószóróhoz. Miként a mai háborúban is a jobb fegyver már fél győzelem, úgy volt akkor is s a kalandozó magyarok nyomán felhangzó templomi könyörgés mindennél jobban bizonyítja e fegyver kiválóságát: de sagittis Hungarorum libera nos Domine. A fegyverkovácsok műhelyéből kerültek ki nyilván a kengyelek (25–26) és a zabiák (27) is. Az előbbieket közül az idejű ásatások egy remekművű, ezüsttel díszített, példánytalanul gazdagították az erdélyi honfoglalók művészi színvonalú felszerelését. A lószerszámhoz tartozó szíjvégek (2–6) a magas fokon álló bronzöntésről tanuskodnak. Ugyancsak bronzból öntötték a ruha összegombolására való füles gombokat is (14–16). Az egyik női sír aranyozott ezüst fülbevalópárja (7–8) és aranyozott granulációs gombja (9) a finom ötvöstechnikák beható ismeretét árulja el a legmagasabb igényt is kielégítő kivitelével. Az 1. sír gazdag, ezüstműből öntött övveretsora (12–13, 17–23) a magyarság kedvenc fémének, az ezüstnek divatját mutatja, díszítése meg az akkori majdnem kizárólagos divatnak megfelelően palmettákkal történt.

A szablya jellegzetes magyar forma, a fülbevalók párját is megtaláljuk Magyarországon, de legutóbb Kievből vált ismeretessé testvérpárja. A mi szempontunkból a legtanulságosabbak az övveretek (17–23), ezeken ugyanis a más leletekből ismert lendületes és tisztarajzú palmetta szalagszerű keretével már a teljes felbomlás útján van. Első pillanatra nem is tudja megkülönböztetni a mintakincs fejlődését nem ismerő, hogy vajjon növényi minta van-e rajtuk, vagy egy szembenéző állatfejet stilizáltak díszítésükre. Ezek-

2. kép. Kolozsvár-Zápolya-utcai honfoglaláskori temető 10. sírja.
(1942. évi ásatás.)

4. kép. Lelet az 1911. évi ásatásból. (Kovács István nyomán.)

nek a vereteknek párja a galíciai Krylos faluban talált magyar sírokból ismeretes, mintájuk pedig élénken bizonyítja, hogy az általam feltételezett szétbomlási folyamat már a honfoglalás előtt megindult.

A leletek némelyike mögött sok százados, sőt évezredes hagyomány áll. A visszacsapó íj azonos a húnok íjával, a keretezetlen övveretek előzményei pedig, amint Kovács István rámutatott, egészen a szkíta művészetig nyúlnak vissza. Mivel a temetkezési szokások megismerésekor is ugyanilyen és ugyanebbe az irányba vezető távlatok nyílottak meg előttünk, nem kétséges, hogy e jelenségek átörökítője valamilyen népi összefüggés kell legyen. Ilyen módon a magyarság, vagy legalább is egyik rétegének történeti Déloroszország klasszikus földjén a húnokon keresztül egészen a szkítákig nyúlik. Ez a hosszú mult talán egyik okozója is annak a szellemi túlfinomodásnak, amelyről fentebb szólottam. Azonban mást is jelent ez, a sírképekben és leletekben kimutatható, Déloroszországban töltött évezred. Ezt a földet már a szkíta kortól kezdve át és át-szötte aranyló szálaival az a görög műveltség, amelyik mind a mai napig alapja az európai kultúrának is. A görög kultúra hatása csak részben nyilatkozott meg egyszerű kereskedelmi árucseré formájában, igazi jelentősége nem is ez, hanem, hogy közelsége és szelleme állandó formálóerővel hatotta át a közelében élők érdeklődési és alkotási tevékenységét. A görög szellem hatásának magasrendűségét és egyúttal a steppei kultúrák önálló egyéniségét mutatja, hogy még a legerősebb görög hatás idején sem vált a steppe a görög szellem torz provinciájává, hanem világosan elhatárolható, sőt sok törekvésében a göröggel épen ellentétes kultúrák keletkeztek itt. A görög művészet indítására életbelendülő szkíta művészet épen anynyira egyéni marad, mint a vele rokontöbbl fakadó iráni művészet. A görög művészet bővületébe kerülnek a Déloroszországba érkező s onnan kiindulva, az egész Európát végigvándorló gótok is, de művészetük épenúgy önálló lesz, magábaszíva a helyi elemeket, mint ahogyan önálló a későbbi hún, avar, vagy magyar megfogalmazása a szkíta-görög hagyománynak. A felbomlás a görög anyaterületen a késő-hellenizmusban jelentkezett, a puszták területén lassabban szűrődve s különböző egyéniségeken át érlelődve, csak ezer évvel később, a honfoglaló magyarságnál jutott el a kifáradásig. Más helyen részletesen ki fogok térni arra, hogy miképpen rövidül meg a fokozatos fáradás jeleként egy-egy nagy felfrissülés tartama. A párszázéves szarmata művészet után a rövidebb ideig tartó hún renaissancet már fáradtabb lélekzetű új felfrissülés követi, sokszor távolabbi korokra nyúlva vissza, majd a magyarság művészetében mintegy százéves ragyogó korszak után végleg kilobban tüze. A déloroszsteppén a magyarság eljöttével csak a tehetetlenségi erő élteti még egy darabig e művészet foszlányait. A szláv kereszténységgel együtt jövő bizánci-görög szellem szinte ellenkező előjelű, mint a klasszikus szellem s rögtön megmerevedő formáival nemhogy egy évezredes fejlődés alapjait vetette volna meg, de szinte napjainkig konzerválta ezer év előtti állapotát. A déloroszországi, mély gyökereiben a klasszikus görögség és a steppei népek bámulatos szellemi ötvözetébe

nyúló nemes kultúra utolsó hordozóját, a magyarságot, már nem érte Délországban a bizánci hullám. Az állandó önmagából való fejlődés zsákutcájába jutott s a szétesés előtt álló évezredes kultúra igézete alól felszabadult friss erők hatalmas birodalmat alkottak Magyarországon s egy nemzetnél sem alábbvaló magasrendű európai, de magyar színezetű művészettel járultak hozzá az akkor erjedő európai szellem kiteljesedéséhez. A magyarság szellemi habitusában azonban, még ma is sok nyoma van forradalmi kultúraváltása előtti életének, hogy csak egyet említsek, ilyen a magyar ember egyéni voltára való rátartisága.

Lényegében azonban az a keleti színezetű magaskultúra, amivel a magyarság új hazájába érkezett, tradíciója jó részében egytől fakadt az európai kultúrákkal, illetőleg a magyarság új kultúrájával. Főként azokban a metafizikainak mondható területeken való magatartásban mutatkozik ez a közösség, amelyek nem függenek a településtől és az életformától. Nem szabad azonban azt sem elfelejteni, hogy a magyarság, mint a keleteurópai világkereskedelem egyik hordozója, nagyon jól ismerte már a honfoglalás előtt Európa kultúráját. Nyugat, Észak és Dél vásárait gyakorta felkereste, ismerte kereskedőiket, szokásaikat. A magyarok közt már a honfoglalás előtt voltak keresztények épenúgy, mint mohamedánok. A letelepült életforma sem lehetett idegen tőlünk, volt eléggé fejlett földművelésünk is s adatok mutatnak arra is, hogy még Délországban azon az úton voltunk, hogy kazár mintára városokat is építsünk.

A tanulság mindebből az, hogy a honfoglaló magyarság műveltsége és az akkori nyugati műveltség között nem volt meg az a nagy, átmenet-nélküli különbség, mint amelyet általában hangsúlyoznak, sőt a két műveltség azonkívül, hogy egymásról pontos tudomása volt, épen igen lényeges hagyományyaiban egy tőről hajtott. Mindez nagyon megkönnyítette, sőt előre megvetette alapját annak a kultúraváltásnak, amelyről fentebb megemlékeztem s amely már Szent István alatt végérvényesen beleépítette népünket az európai kultúra alkotó nemzetei közé.

A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető aránylag kevés lelete talán a felfedett szellemi folyamatok bemutatásakor nem hatott elég bizonyító erővel. Az összes magyarországi leletek feldolgozásakor és délországi előzményeikkel való egybevetésükkor az érintett kérdések sokkal szélesebb skálájú kifejtésével fogom e korszaknak az egész európai kultúrára jelentős szellemi hátterét megvilágítani.

LÁSZLÓ GYULA

Irodalom. Az Erdélyi Tudományos Intézet négy kötetben teszi közzé Erdély összes régészeti emlékeinek repertóriumát az emberi művelődés kezdetétől a magyar honfoglalást követő első századokig. Az első vaskos kötet, Roska Márton munkája Erdély őskoráról, a napokban hagyja el a sajtót. Az 1911-es Zápolya-utcai ásatásokról kiváló közlésben számol be az ásató Kovács István (*A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető.* Közlemények. Kolozsvár, 1942. II, 1. 85–118. l.). Néhány újabb megfigyeléssel járultam

hozzá eredményeihez az Erdélyi Múzeum ez évi decemberi számában megjelenő ismertetésében. Az előzőleg talált erdélyi honfoglaláskori leletekről s azok irodalmáról jó áttekintést nyújt Roska Márton dolgozata (*Erdély és a honfoglalás*. Megjelent a Történeti Erdély c. munka, 163–173. oldalán, Budapest, 1936.). Az erdélyi honfoglalásra vonatkozó kútfők és helynevek feldolgozása: Karácsonyi János, *Századok*, 1901 és *Szent István élete*, Budapest, 1904. Az újabb eredmények Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*, Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században* és Hóman–Szekfü: *Magyar Történet* I. kötetében találhatók. A magyar királyságeszme belső tartalmáról alapvető dolgozat Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. c. tanulmánya. A honfoglaló magyarság magasrendű művészi kultúrájáról és a déloroszországi kereskedelmi életben játszott nagy szerepéről igen mélyreható elemzésekkel ír Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. *Archaeologia Hungarica* XXI. kötet. Vö. még a Hítel ez évi szeptemberi számában írt dolgozatomat a népvándorláskori világkereskedelmének magyarországi szerepéről. A magyar temetkezési szokásokról legutóbb az előző Irodalom teljes felhasználásával magam írtam: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge* c. könyvemben (*Archaeologia Hungarica* XXVII. kötet), néhány eredményemet közöltem a Hítel ez évi szeptemberi számában. A székelyderzsi honfoglaláskori sírról Ferenczi Sándor ad hírt (*A székelyderzsi honfoglaláskori sír*. Kny. Székelység, Székelyudvarhely, 1933. III. évf. 11–12. sz.). Az eddigi közlések után még nem látom világosan a Cenkhegyi Brasovia templom, s különösen az alatta talált kút időrendjét (A. Ferenczi: *Die Bauperiode de Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt*. Kny. Siebenbürg. Vierteljahrschr. 1935. 1–25. o., továbbá: Keöpeczi Sebestyén József: *A Cenkhegyi Brasovia-vártemplom*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 121. sz. Kolozsvár, 1940.). A turkesztáni falfestmény után közölt 3. képet A. von Le Coq: *Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens*, Berlin, 1925. 93. képe után rajzoltam. A honfoglaló magyarság kultúraváltásának a sírképek és leletek alapján megrajzolt képe – legjobb tudomásom szerint – ebben a rövid dolgozatban lát először napvilágot s így irodalmi előzményei nincsenek, szövegét egyidejűleg az Ungarn című folyóiratban német nyelven is közöltem. A teljes apparátussal történő feldolgozás közzlésére az orosz múzeumok anyagának további tanulmányozása után keríték sort.

KOLOZSVÁR ÉS A MAGYAR-ROMÁN MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

AMIKOR TÖBB MINT ÖTVEN ÉVVEL EZELŐTT a Budapesti Szemle 63. kötetében Moldován Gergely, a kolozsvári egyetem tanára a magyar reformációnak a románokra gyakorolt hatását vizsgálta, eredményeit a következő szavakban foglalta össze: »Magyar fáklya világított e századokban a román nép előtt, azt eltagadni nem lehet. Magyar befolyás adott irányt nyelvnek s irodalomnak, mind ez bizonyos; aki ezt be nem ismeri, az jobb meggyőződése ellen cselekszik.« (i. h. 256. l.).

E szavak elhangzása óta félszázad telt el, s ezen idő alatt tudományos közvéleményünkbe egészen átment az a tétel, hogy a román nyelvű könyvnyomtatás itt Erdélyben, magyar és szász kezdeményezésre indult meg, s hogy ezeket a nép felvilágosítására irányuló kiadványokat Erdély magyar fejedelmei és főurai bőkezűen támogatták. E tényt, amelyet az egykorú nyilatkozatok egész sora bizonyít, ma már annyira közismert, hogy azt a román irodalomtörténetírás is kénytelen volt teljes egészében elismerni. Az erre vonatkozó magyar és román eredményeket nemrégén éppen egy kolozsvári kutató, Juhász István összegezte, aki az eddigi megállapításokat és részlettényeket gondosan vázolt, igen alapos egyház-történeti keretbe állította.

Mindeme kutatások ellenére kevésbé domborodott azonban ki az a körülmény, hogy már a XVI. században nemcsak Erdély déli részében, a Gyulafehérvár, Brassó és Szászváros közé vonható háromszögben nyilatkozott meg a román írásbeliséget megindító magyar hatás, hanem a magyar művelődés továbbsugárzásában, amely Erdélynek mindenkor sajátos európai missziója volt, fontos szerep jutott magának Kolozsvárnak is. E város, »Trassylvaniae civitas primaria« a fejedelmi korszakban is megőrizte ama fényt és hírnevet, amellyel nagy fia, Mátyás király ruházta fel, s a XVI. század közepétől kezdve egy messze földön híres, kiváló könyvnyomtatóval dicsekedhetett. Heltai Gáspár volt ez, a magyar reformáció egyik legnagyobb szellemi tekintélye, akinek könyvkiadói és írói munkássága mintegy átmentette a fejedelmi korszakba a történeti Magyarország művelődésének néhány hatalmas dokumentumát, így a Váradi Regestromot és Bonfini krónikáját. Heltai belekapcsolódott természetesen kora politikai mozgalmába is: nála jelent meg Tinódi Sebestyennek, a leghíresebb vándorlantosnak história-gyűjteménye, valamint más énekszerzőknek, így Valkai Andrásnak és Görcsönyi Ambrusnak históriás énekei. Heltai aligha sejtette, hogy e műveket egykor mint a magyar–román történeti kapcsolatok forrásait is számon fogják tartani s méltán, hiszen például Görcsönyi Ambrus érdekesen verselte meg Mátyás moldvai hadjáratát. Az egykorú románság azonban a magyar poézisnek még ezekkel a legnépszerűbb műfajaival sem jutott érintkezésbe; Heltainak híres mese-

írói működése sem hathatott, mert e világi műfajok még mind igen magasan lebegtek az erdélyi románok akkori elmaradottsága és műveletlensége felett. Egészen középkori módon a magyar támogatással kialakuló román könyvkiadás ekkor még teljesen vallásos színezetű, s éppen ezért Heltai gazdag és sokoldalú működésének is román vonatkozásban csak egyházi jellegű hatásai maradhattak, így a Coresi kiadásában, Brassóban megjelent 1564-i Szerartás-könyv, amely Heltai Ágendájának fordítása s különösen a szászvárosi Ószövetség, az 1582-ben megjelent »Palia«, amelynek forrása kétségtelenül Heltainak Kolozsvárt, 1551-ben kiadott Ószövetsége. Ez a délerdélyi román papok közreműködésével készült román bibliafordítás volt román részről az első olyan vállalkozás, amely bizonyos filológiai gonddal készült, s ezért joggal mondhatjuk, hogy Heltai gondos tolmácsolásán át a magyar bibliatudomány szelleme áradt a románok felé, megtörvén a náluk addig teljesen kizárólagos bizánci-szláv műveltségi kör egyeduralmát. Amint Heltai Ágendája őszintén átértzett vallásos és emberi tartalommal igyekezett felfrissíteni a román ortodoxia keleties formalizmusát, úgy most ez a Heltai-féle biblia is ablak lett a románság számára, amelyen át Nyugat tudományos élete felé tekinthetett.

Azonban Kolozsvár világi nyomtatványai sem maradtak egészen hatástalanok. Ezek nyomait nem annyira Erdélyben, mint inkább Moldvában találjuk meg. 1584-ben Kolozsvárt jelent meg Kovacsóczy Farkasnak, Erdély kancellárjának »De administratione Transsylvaniae Dialogus« című államtudományi értekezése, amelyből egy, a román és az olasz nyelv hasonlóságára vonatkozó megjegyzés átkerült a XVII. században Toppeltin egyik művébe, s innen idézte azt Miron Costin is, Moldvának Apaffy Mihály udvarában sűrűn megforduló neves krónikása. Később azután Miron Costin nyomán felfigyeltek erre a XVIII. század első erdélyi román történetírói is, és így került bele Kovacsóczy mondása végül a Budán megjelent első nyomtatott szótárnak, a Lexicon Budensenek, előszavába is: »Covacius observavit, vernaculum istorum Valachorum sermonem plus fere in se habere Romani et Latini sermonis, quam praesens Itolorum lingua«.

Ugyancsak a XVI. században még egy érdekes művelődési kapcsolatról adhatunk számot Kolozsvár és Moldva közt. Egy évvel Kovacsóczy művének megjelenése után Marcello Squarcialupi olasz orvos ugyancsak Kolozsvárt adta ki egyik latin könyvét (De fontium et fluviorum origine), amelyet Cercel Péter, Erdélybe menekült moldvai fejedelemnek ajánlott. Hasonló, jellegzetesen humanista kapcsolat létesült később Havaselve első fanarióta fejedelemre és a XVIII. század egyik kiváló erdélyi tudósa közt: 1720-ban Mavrokordat Miklós Erdélyben készült Cicero-fordítását küldi majd el ifj. Köleséri Sámuelnek.

A XVII. század kolozsvári protestántizmusának is volt egy olyan nagy alakja, akinek életműve a román művelődésre serkentőleg hatott, még pedig Szenci Molnár Albert, aki hányatott élete után Kolozsvárt talált menedéket és örök nyugalommal. Molnár Albert működésének két fontos eredménye van: francia ihletésű zsol-

tárfordítása és latin szótára, amelyet századokig forgattak. Molnár zsoldárainak teljes román fordítását a XVII. század vége felé készítette el Viski János boldogfalvi lelkész, s valószínűleg ugyanezen magyar forrás ösztönzött egy másik író, a brassói Corbea Tódort, arra, hogy a szoltárokat – Dosoftei moldvai metropolita fordításától függetlenül – ugyancsak versbe dolgozza át. Corbea alakjára és művelődéstörténeti szerepére csak a legutolsó évek kutatásai vetettek némi fényt: ma már bizonyosnak látszik, hogy ez a brassói ortodox román, aki tanulmányait részben Kievdben, az ottani híres papi szemináriumban végezte, Erdélyben szerzett bizonyos latin és magyar műveltséget is, tehát akkortájt igen ritka módon egyaránt tekinthetett kelet és nyugat felé. E széleskörű tájékozódás révén lett bizonyára Corbea Brâncoveanu Konstantin havaseli vajda udvari embere, akit a latin nyelvű kancelláriai teendőkkel bíztak meg. E tevékenysége közben érezhette azután Corbea egy jó latin-román szótár hiányát s így jutott arra a gondolatra, hogy lefordítsa Molnár híres szótárának 1621. kiadását, amelyből Magyarországon és Erdélyben is annyi nemzedék tanult latinul. Amint látjuk, már a XVII. és XVIII. század határán akadt tehát ritka kivételként egy olyan művelt román, aki képes volt Molnár alakjában egyaránt értékelni a költőt és a filológust.

EZZEL AZONBAN EGY ÚJ KOR HATÁRÁRA, az 1700-as évek küszöbére értünk. Mindjárt az első esztendő – kolozsvári viszonylatban is – határkövet jelentenek: 1702-ben Kolozsvárt jelent meg Lipótnak a románok uniójára vonatkozó dekrétuma és 1703-ban ugyancsak itt látott napvilágot egy kis könyv: Canisius Péter katekizmusának második, magyar helyesírású román kiadása, amelyet Buitul György fordított. E könyv már az Erdélybe visszatért jezsuiták nyomdájában készült s ezzel átjutottunk a protestántizmus magyar-román kapcsolatai után az Erdélyben aránylag igen későn jelentkező katolikus restauráció korába.

Buitul katekizmusa valósággal irányt jelzett a jezsuiták missziójának egyik legfontosabb területe felé. A jezsuiták mindent megtettek, hogy kulturális tevékenységükkel bekapcsolódjanak a jellegzetes erdélyi hagyományokba, s e hagyományok egyike azt követelte, hogy a magyarság magasabb műveltségét az alacsonyabb színvonalon álló nemzetiségek felé továbbadják. Fáradozásuknak csakhamar sikere mutatkozott: a kolozsvári jezsuita főiskolán számos román ifjú szerzett magasabb ismereteket, s egyesek közülük – mint már a XVII. században a bánági Ivul Gábor, aki a kassai teológián működött és Szent László királyról írt hagiografikus életrajzot – tanárok is lettek Kolozsvárt. Ilyen például Dobra László, aki oly sikerrel adta elő a poézis tudományát, hogy tanítványai *Oliva pacis* címen egész kis verskoszorúval köszöntötték. Ugyanakkor számos kolozsvári jezsuita író annyira igyekezett beilleszkedni az erdélyi tudománytörténeti előzményekbe, hogy pl. Fasching Ferenc és Fridvalszky, az antik Erdély kutatói egyenesen Szamosközy Istvánnak, az első erdélyi archeológusnak nyomdokába léptek. Ezekben a klasszikus vonatkozású munkákban termé-

szetesen a románokról is sok szó esett, s így magyarázható, hogy a jezsuita kiadványokra sűrűn előfizettek volt tanítványaik, Erdély román nemesei. Már Fasching művének megrendelői közt szerepel egy »Nobilis Transilvanus Valachus Szászsebesiensis« s a *Magni Manes Transylvaniae Principum* című történeti műnek egyik előfizetője »Petrus Sebesi, Valachus Sebesiensis«. S milyen változatos, színes volt az a latin nyelvű tudományos anyag, amely így a kolozsvári jezsuiták nyomdájából a románokhoz eljutott! Vallásos műveken kívül találunk tanulmányt a lélekvándorlásról – előfizetője »Gabriel Simon, Nobilis Valachus Coronensis« –, barokk udvarló írást a Haller-grófokhoz, melyet a fogarasi román nemes szerez meg, összefoglalást a kolozsvári jezsuita főiskola történetéről, dicsőítő iratot Savoyai Jenő tetteiről, választékos elégia-gyűjteményt, egy trigonometriai traktátust, értekezést Bouillon haditetteiről, egy jogi kézikönyvet és igen sok más munkát. Az előfizetők rendszerint Erdély déli részéből származnak, tehát megint ismétlődik Kolozsvár kultúrájának az a messzire ható sugárzása, amelyet a XVII. században Heltai Gáspárnak brassói és szászvárosi visszhangjai képviseltek.

Ez a jezsuiták által kiadott könyvanyag éppen oly tarka volt, mint a barokk iskoladráma színpada: valóságos enciklopédikus műveltséget közvetített egy olyan korban, amikor a Kárpátokon túl még jóformán iskolák sem voltak. A század második felére azonban e sokszínű kavargásból határozottan felismerhető vezérmotívumok hallatszanak ki: a románok között tartós visszhangot elsősorban azok a művek keltenek, amelyek a románság magyarországi sorsára és latin származására vetnek világot. Ismeretes, hogy a románoknak a kontinuitás tételével kapcsolatos áltörténeti érvelésében a legcsattanósabbnak vélt bizonyíték a XVIII. század nagy felfedezettje, Anonymus volt. Anonymus krónikája azonban aligha vált volna annyira közkeletűvé, ha már egy évvel a bécsi kiadás után nem adja ki újra a jezsuiták kolozsvári nyomdája is.

A jezsuiták hagyományait a rend feloszlatása után a piaristák vették át s az ő iskolájukban tanult, a XVIII. század második felében, az erdélyi románságnak két olyan szellemi vezére, mint Sinkai György és Major Péter. Sinkai minden valószínűség szerint már Kolozsvárt rájött arra az igazságra, hogy a román múlt megismeréséhez a legbőségebb anyagot a magyar források szolgáltatják. Nagy művében, a *Chronicában*, s még inkább kéziratos forrásgyűjteményében, a »*Summaria Collectio*«-ban sűrűn hivatkozik a kolozsvári katolikus pap-tanárok tudományos műveire, különösen Faschingra, Illia Andrásra, Kelcz Imrére és Fridvalszkyra. Hogy Sinkai lett a román történettudomány első igazi anyaggyűjtője, az sem véletlen, hiszen Kolozsvárt megismerhette azokat a hagyományokat, amelyeket Kaprinai István, a magyar történetre vonatkozó adatoknak egyik legbuzgóbb gyűjtője honosított meg. Mint eddig ismeretlen részletet említem meg, hogy amikor Sinkai római tartózkodása idején egyik erdélyi paptársával együtt, Stefano Borgia bíboros részére kis gyűjteményt állított össze az antik Dácia feliratos anyagából, akkor is Szamosközy és Fridvalszky műveiből merített,

amelyeket bizonyára a római könyvtárakban is megtalált. A románok humanista műveltségének kezdetei tehát Kolozsvártól elválaszthatatlanok, s a magyar főiskola pedagógiai jelentőségét emelte ki – szinte akaratlanul – Lázár György is, ki szintén Kolozsvárt tanult s az első magasabb igényű bukaresti iskolát egykori »alma mater«-e, a kolozsvári piarista intézet mintájára szervezte meg.

A kolozsvári tudományban azonban mindig volt bizonyos bölcshagyományok közé, hanem mindenkor számolt az élet és a tudomány haladásának követelményeivel. Amikor a XVIII. század vége felé egy német tudós, Sulzer feltárja a románok balkáni származására vonatkozó nézeteit, ennek a nagyfontosságú tételnek is Kolozsvárt támadt a legélénkebb visszhangja: Eder Károly József Kolozsvárt adta ki a »Supplex Libellus« szellemes jegyzetekkel kísért kiadását, amely a románok érvelését valósággal megsemmisítette, és kolozsvári piarista volt a kontinuitás tételének első magyar tagadója, Bolla Márton is. Nagy kár, hogy a románokra vonatkozó műve kéziratban maradt és csak jó száz év múlva jelenhetett meg. Mindez mégis eléggé igazolja, hogy specifikusan kolozsvári tradíciókat folytat az Erdélyi Tudományos Intézet is akkor, amikor egyik céljául Erdély antik multjának s a románok származásának végleges feltárását tűzte ki. A mai tudósok maguk mögött érezhetik Fasching, Fridvalszky és Bolla szellemét.

De térjünk vissza történelmi áttekintésünkhöz. Ugyanabban a korban, amikor éppen kolozsvári tudósok kezdtek a román kérdésben tisztultabb felfogást hirdetni, álláspontjuk mégsem volt kerékkötője a hagyományos magyar–román jóviszonynak, legalább is a magasabb szellemi élet síkján nem. Papp Vazul orvos itt, a református kollégium nyomdájában adja ki Bánffy Györgyhöz, Erdély kormányzójához intézett üdvözlő versét és 1810-ben az egybegyűlt erdélyi rendeket is versben köszönti. S amint már a jezsuita főiskolának voltak román származású tanárai, úgy a piaristáknál is tanítottak hasonló professzorok, így Molnár János, a Délerdélyből származó jeles szemész és polihisztor, valamint Soósmezei Vajda László, kormányzószéki tisztviselő és jogtudós, aki »Synopsis historiae juris Transilvanici« c. munkájával (1830) igazolta, mennyire beleilleszkedett Magyarország latin kultúrájába, amelyhez foghatót a Kárpátokon túl egyáltalában nem találunk.

E korban egyébként maguk a műveltebb románok is szívesen használták a magyar nyelvet, aminek eleven bizonyossága Leményi püspöknek Bobb püspök felett tartott magyarnyelvű gyászbeszédje, amely ugyancsak Kolozsvárt jelent meg. Egyébként már Bobb a magyar–román kultúrális közeledés híve volt: Kolozsvárt kiadott román–latin–magyar szótára sem egyéb, mint Pápai Páriz híres művének hű fordítása.

A MULT SZÁZAD KÖZEPÉN azután Kolozsvárt élénk tudományos munka indult meg, különösen a történettudomány terén. A legszorgalmasabb szerzők egyike Kőváry László, aki Erdély történetére vonatkozó nagy összefoglaló munkáiban, így *Erdély statisztiki-*

kájában (1847), *Erdély földje* ritkaságaiban (1853), de különösen *Erdély történelmében* (1859) számos román vonatkozású adatot közölt és tárgyilagos világításba helyezett egy olyan fejlődést, amelyet Sinkaiék csak romantikus nacionalizmusuk ködében szemléltek. Ugyancsak sok erdélyi magyar–román vonatkozású eseményt világított meg az abszolutizmus korának nagy kolozsvári reformalakja, gróf Mikó Imre *Erdélyi történelmi adatok* (1855) című munkájában.

Ugyanebben a korszakban nem egy magyar szépirodalmi jellegű mű is jelent meg Kolozsvárt – főleg a református kollégium nyomdájában – amely az erdélyi románok multját regényes keretben világította meg. Ilyen volt pl. Halmágyi Sándornak *Saphira* című történelmi regénye, amely egy Erdélybe szakadt havaseltvi fejedelmi sarjnak viszontagságait tárgyalta.

E rövid összefoglalás keretében nincs időnk kitérni a Kolozsvárt megjelent román nyelvtanokra és szótárakra. Inkább azt kell kiemelnünk, hogy a 60-as évek elején, a híres húsvéti cikk után, amikor a román közvélemény nagy része az unió ellen háborgott, néhány bölcs kolozsvári magyar kisebb-nagyobb tanulmányokkal igyekezett járhatóvá tenni az együttélés ösvényét. Ilyen higgadtabb álláspontot képviselt pl. Deák Farkas *Őszinte szó a román testvérekhez* (1861) című röpiratával, míg viszont Dózsa Dániel – politikai szükségnek megfelelően – ismét vitába szállt *Csatározás a daco-román törekvések ellen* (1863) c. tanulmányával, amelynek éle Papiu-Ilarianu szeparatizmusa ellen irányult. S érdekes lenne tudnunk, ki írta azt a kiadványt, amely *Őszinte szó egy erdélyi románától* (1864) címen az unió érdekeit ismét innen, Kolozsvárról védelmezte.

A kiegyezés után a magyar–román művelődési kapcsolatok terén is a legnagyobb kolozsvári esemény a tudományegyetem megalapítása volt, annál is inkább, mert már a század közepe táján egyre több későbbi román vezetőember végezte Kolozsvárt főiskolai tanulmányait. Ezúttal elég Bärnuțiu, Treboniu-Laurian, a fentebb idézett Papiu-Ilarianu és Pumnul Áron nevét említenünk. Az utóbbi azért is fontos, mert később Bukovinában Eminescu tanára lett. E nemzedék tagjai egyébként jórészt a Kárpátokon túlra vándoroltak ki és ott, felhasználva magyar nevelésük hatását, a román közművelődés alapjait vetették meg. Igaza volt Moldován Gergelynek, amikor megállapította, hogy ezen Erdélyből kivándorolt románok nélkül még a bukaresti Román Akadémia sem alakulhatott volna meg. Így tehát az új egyetemre is nemzetiségi téren fontos szerep várt: magyar szellemű főiskolai képzést kellett továbbra is nyújtania Erdély népeinek.

Kedvező előjelnek látszott, hogy már az első évben, 1872-ben Kolozsvárra körülbelül annyi román hallgató iratkozott be, mint amennyi ugyanakkor Bécsben tanult, tehát jogos volt az a remény, hogy a román politikának Magyarországot mintegy megkerülő s közvetlenül Ausztriához húzó tendenciáját a kolozsvári egyetemmel sikeresen lehet ellensúlyozni. S nemcsak az orvosi és jogi karon találunk jelentős számú román hallgatót, hanem a bölcsészeti ágak-

ban is, bár itt a románok száma mindig csekélyebb maradt. Az efféle adatokra hivatkozva terjesztette a román hírverés azt a hiedelmet, hogy Kolozsvár magyar egyeteme a multban nem tartotta eléggé számon Erdély nemzetiségeinek szellemi szükségleteit.

Cáfolatul elég arra az ismert tényre hivatkozunk, hogy a kolozsvári egyetemen 1872-től, tehát alapítása évétől kezdve a román nyelvnek és irodalomnak rendes tanszéke volt. E tanszéket 14 éven át az a Szilasy Gergely töltötte be, aki a latinos iskolának és a túlzott, filológiai téren is megnyilvánuló dákoromanizmusnak utolsó lelkes apostola volt. Működését sokáig zavartalanul folytathatta és kétségtelenül nagy hatást gyakorolt a román ifjúságra is. Valószínű, hogy a rövid ideig Kolozsvárt tanuló Coşbuc, a naszódkörnyékről származó költő is az ő biztatására fordított románra néhány Petőfi-vertet. Szilasy munkásságának egyik legérdekesebb mozzanata az volt, hogy éppen Kolozsvárt megjelent terjedelmesebb tanulmányában (*A román nyelv újjászületése. 1879*) lelkesen küzdött a Kárpátokon túli nyelvhasználat ellen és maró gúnnyal támadta azokat a filológusokat, akik szerint Bukarest vagy Iaşi külvárosainak, a hirhedt mahaláknak, görög-török idiómájából akartak irodalmi nyelvet teremteni.

Szilasyt azonban politikai túlkapásai miatt 1886-ban nyugdíjazták és utána az egyetem román tanszékén Moldován Gergely következett, akit a románság őszinte közeledési törekvései miatt csakhamar renegátnak bélyegzett és vele minden összeköttetést megszakított. Pedig Moldován soha nem állított népére lealázó tétéleket – »inkább levágnók kezünket és kitepnők nyelvünket, mintsem hamis és sértő dolgot mondjunk a románságra« írta folyóiratában – hanem egyszerűen arra törekedett, hogy az erdélyi románok szenvedélyes vágyálmai helyett a higgadtabb regátiak, Maiorescuék hüvös ítélete érvényesüljön minden vitás kérdésben. Ha Moldován megbélyegezte Sinkai és Major naiv történeteszemléletét, azt is Maiorescu szavaival tette. S ha Moldován írásait lapozzuk, amelyeket mindig az akkori idők tudományos színvonalához kell viszonyítanunk, nem egyszer akadunk érdekes, korát messze megelőző állításokra. »Azé az ország« – írta Alsófehér megye románságával kapcsolatban – »akié a lapály, az az első foglaló, akinek nyelvét a lapály helynevei fenntartották.« Csak most, Kniezsa István pompás településtörténeti térképei és a Makkai–Fekete-féle Román Oklevéltár világánál tudjuk igazán értékelni e tétel igazságát.

A kolozsvári egyetem évről-évre pályatétélekkel serkentette a románságra vonatkozó kutatásokat, s a kitűzött problémák között nem egy olyan akad, amelynek feldolgozását ma is szívesen vennők. A magyar–román kapcsolatok kutatására is itt, a kolozsvári egyetem keretében történtek az első kísérletek, sőt innen indult ki az erdélyi román népnyelv és népszokások tanulmányozásának gondolata is. S hogy mily nagylelkűséggel kezelte az egyetem tanácsa e pályadíjak sorsát, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy még 1917-ben is, tehát egy évvel az erdélyi román betörés után, 100 koronás jutalom tűzetett ki a szelistyei pásztorok meséinek és babonáinak összegyűjtésére.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS HUSZONKÉT ESZTENDEJE természetesen egészen új állapotot teremtett, de jellemző, hogy még e szenvedésekkel teli korszakban is Kolozsvár tett a legtöbbet a magyar-román művelődési kapcsolatok fenntartásáért és kiépítéséért. Elég egyrészt a kolozsvári színház románból fordított darabjaira, másrészt a Bitay Árpád szerkesztésében megjelent román lírai antológiára, valamint Kristóf Györgynek románul megjelent magyar irodalomtörténetére utalnunk, amely mindmáig a legjobb tájékoztató e téren román nyelven. Román részről e hídverési kísérletekre kevés és szakadozott ritmusú felelet érkezett: elég ezúttal I. Chinezunak az erdélyi magyar irodalomról románul megjelent összefoglaló tanulmányát említenem. Természetes azonban, hogy bármekkora is volt az antagonizmus, amelyet a magyarság szenvedései még jobban elmélyítettek, az átmenetileg román uralom alá került kolozsvári egyetemen is tovább érvényesült a magyar tudomány hatása, amint arról G. Bogdan-Duicának és az egykori Eötvös-kollégistának, N. Drăganunak, munkássága tanuskodik. Drăganu is, bármennyire eltévelyedett élete vége felé az igazi tudományos eszményektől, mindvégig abból a magyar dokumentációból merített legtöbbet, amelynek használatát még Budapesten, magyar professzoroktól tanulta meg. Legalább is írásaiban tárgyilagosabb volt Bogdan-Duică, akinek magyar-román vonatkozásban sok jó részlettanulmányt köszönhetünk.

Drăganunak és hirhedt kollégájának, Ghibu Onisifornak példája egyszerismind azt is mutatja, hogy a magyar tudományos nevelés természetesen tovább élt azokban a tanároknak is, akik a magyarságnak szellemi téren legádázabb ellenfeleivé váltak. Ezek sem tettek egyebet, mint egyszerűen magyar környezetben szerzett tudásukat negatív előjellel, a magyar értelmezéssel homlokegyenest ellenkező szemszögből használták fel.

A multból azonban immár a jelenbe értünk és örömmel látjuk, mint bontakozik ki Kolozsvárt megújult erővel a magyar szellemi élet azzal a céllal, hogy e város, amely mindenkor nemcsak a magyar művelődés keleti gyújtópontja volt, de a legelmaradottabb magyarországi nemzetiségnek, a románoknak is bibliát, zoltárokat, szótárt és magasabb pedagógiai eszményeket adott, újra teljesíthesse európai hivatását. Minden reményünk megvan arra, hogy Kolozsvár magyar közművelődési intézményei, különösen pedig a máris értékes munkára serkentő Erdélyi Tudományos Intézet s az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Keletmagyarország földjének és népének megismerését a tárgyilagos, időtálló tudományosság szellemében fogják előmozdítani. Mivel e program természetesen magában foglalja a magyar-román kapcsolatok további, korszerű eszközökkel és módszerekkel folytatandó tanulmányozását is, szilárdan meg vagyunk győződve arról, hogy Kolozsvár tudományos tevékenysége még nagy hála fogja kötelezni, nemcsak a magyar, de a balkáni filológia művelőit is. Erre feltétlen biztosíték Kolozsvár szellemi életének ragyogó multja, amely a magyar szellem irányítása mellett jutott el a mai virágzáshoz.

GÁLDI LÁSZLÓ

MAGYAR FIGYELŐ

KAZINCZY ERDÉLYI LEVELEIBŐL

Azt a szót, hogy Erdélyben oly hegyeket fogok mászni, mint a tokaji, nagyításnak vevém elindulásomkor, olyakkal szólván, kik Erdélyt látták de most előre nézvéen Nyires felé, s Kraszna felé hátra, nagyításnak többé nem vehetém, nagy nagyítás épen ugyan nem vala. Csak hogy ez a bérc a Magyarországot és Erdélyt elválasztó Meszesnek, itt a maga csúcsainak sorában áll, mely miatt magasságát a szem fel nem veheti, lábain sok faluk foghatnának helyt. Meredekségét inkább is érzém az ereszkedőn, s lányom enyelgéseit közt, ki kendőjét tele szedé virágokkal, anyja testvérei, s egy szeretett barátnéja nevét sikoltozá, felejtém a mi ejesztgetné szemeimet. Végre egészen eltikkadva a legfőbb ponton valék.

Hah! mily rezzenő pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba a mit láttam. De ha a tájfestés szóval és nem rajzolatban mindig sikeretlen is, minthogy az efféle leírások az iskolák szólása szerint, nem az idő, hanem az úr tárgyai: annak a mit mondok, ha leveleim megjelennek, lesz az a haszna, hogy segíhetik azoknak érzéseiket, kik e cikkelyt itt fogják olvasni. Megfordulék sarkamon, s valamerre tekinték, éjszaktól keletig, s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet, s úgy dombot és völgyet minden lapály nélkül, mint midőn a kertész spallérja tetejét zsinór után nyirdeli. A Kárpát ága, mely Késmárk mellől Máramaroson s tovább aztán a Székely földön megyen le Szeben és tovább Fogaras mellé, a távolság miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrud-bányai s hátszegi rengetegek is. Egyedül a Blagyásza üté ki magát, a merre Belgrádot képzelhetém, a dombok és völgyök örök síkja közül, s oldalain foltonkint fehérle még mostan is a hó. Szótalanul állék itt. Úgy tetszék, mintha valamely isten egy magasan kiálló pontról nézte volna sok ideig a habokban hánykodó tengert, s tündér botjával egyet útvén, épen most parancsolta volna, hogy a tenger azon alakban változzék földdé, de már benöve erdővel, melyben egy perc előtt hánykodó hab vala, s még előttem nem volt megteremtve az új föld embere, még nem voltak megteremtve állatai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát; a táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt.

Láttam hazámnak sok tetőjét, s nem könnyen mulaszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván, rólok körültekinthessek, s ismervén a különbséget azok és ezek közt elmondhatom, e látvány egyetlen a maga nemében s planetánknak talán semmi más pontján fel nem találhatik. A királyi Tatra, a budai, pozsonyi, tokaji, s csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a szem előtt, ott nagyobb és kisebb, hegyesebb és domborúbb hegyeket, messzire elnyúlt síkot, sok városokat és falukat, nyájakat és embereket látni, s a hajókat vivő Dunát és Tiszát, az árkaiból messzire kiömlő Bodrogot, s

így a darab stafirozva van. Itt mindezekből épen semmi. Magam valék itt lovaimmal, szekereimmel, cselédeimmel, s a mi rémítő az érzésben vagyon, az még nagyobbodék azáltal, hogy a nap is el vala rejtve, s az ég egész golyóbisát felettem mindenfelé bús felhők borították el.

Messze mértföldre terjede horizontom, s képzelhetni a kék szín mint vesze el, a feketés zöldön kezdve a veresellő sárgálló fehérig, hol azt az égnek vég színétől nem lehetne megkülönböztetnem. Ha a mit itten láték, tárgya lehetne valamely művész ecsetének, óhajtanám festené valaki. De az a bús és sötét egyenlő, minden változás nélkül vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást, mint egy tengerpart és sziklák és hajók, s légi perspectiva nélkül, s a *Claude-Lorraineket* és *Verneteket*, kik egy alig érezhető rándítással tömérdek messzeséget tudának átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Itt magát kell látni az egyszerű puszta nagy természetet, s ily bús fellegzetek alatt.

*

Mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót, mint magyart, de egy magyarországi valaki itt is németül szóla velem, s barátim biztatnak, ezt fogom majd mondani, mikor Erdélyt idehagyom is. Bejártam Erdélyt, s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy barátim igazat jövendőitek: kivéven a szász földet, velem a külföld nyelvén senki nem szólott, de igen magyarul a külföld szülöttjei.

S itt a társasági együtt léteken is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin. A tizenhárom magyar s öt székely vármegyékből álló országban mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, s úgy bánnak egymással mint rokonok, holott némely helyeken a rokont is idegennek szeretik nézni. Atyám, apám, anyám a nevezet, mellyel gyermek szüleihez szól, s együttlétökben szüntelenül cseng a mélcás bátyám vagy öcsém uram, s mélcás néném vagy húgom asszony. Az igen bátor bátyám s öcsém uram, s a hideg uram öcsém s rettegő uram bátyám, így meg vannak nemesítve, vagy elkerültetnek.

Csak vallást kell tennem előtted, hogy Erdélyben két három helytt álmélkodva hallák, hogy én magyarországi magyar oly jól tudok magyarul, mint ők, s ezt egy fiatal tisztviselő nekem komplementként mondotta.

*

Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literaturánk gyümölcsei annak felvirradásában itt termének, és nem nálunk: nekünk, hogy a jobb izlést s nyelvünk igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi, ha tudniillik a számból *Báróczyt* és *Baróti-Szabót*, ezt a rómaiak, azt a franciák követésében, kiveszem. Némely házak férfi és leány gyermekei fordítgatának, nevelőiknek s szüleiüknek felvigyázások alatt, s olykor ezeknek segédjökkel is, s atyáikat nem tartóztatá fonák szégyenlés, a gyermeki próbát sajtó alá ereszteti. Belisart ketten fordíták; itt adá Cidet *Teleki Adám*; itt kesergé atyjának s kedves testvérenek halálát *Teleki József*, egy felejthetetlen elégiában, mely legalább folyó szép beszéde, könnyen ömlő versei, s philosophiai s politikai leckéi által érdemlé, hogy közönséges tapssal fogadtaték; s *Teleki* sok ideig első, sőt egy verselőnknek tartatott, s az idegen íz gyűlölméi a Cid fordítóját is elhomályosította; *Gyöngyösi János* itt írta rimes disticheit, míg nálunk a szép nemében alig taláztaték egy-két író, kit a nemzet ismerni akara. S az erdélyiek, hívek a szokáshoz, úgy hitték, még mindig van valamely hiánya nevelésöknek, ha gyermekeiket a külföldre ki nem küldik, a mit mi igen kis számban cselekvénk. Az erdélyiek így, ha nem

tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatásul talán magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.

*

Prof. Kézy úrnak izraelitai keresztneve egy jegyzést tétet velem, mely kicsinység, de némely figyelmet érdemel: ez az Erdély erősen szereti a bibliai neveket, s főképen az ótestamentumiakat. Itt az *Adámok, Mózesek, Abrahámok, Sámuelek, Dánielek, Simonok, Rebekák és Ráchelek, Judíthok és Eszterek*, folyó nevek; sőt a mi nálunk példátlan, vannak itt *Abelek is, és Timotheusok*. Szereti ez a föld a Farkast is, és a Drussianát, Polyxéniát, s ezeknek diminutívumaik *Drusszi és Póli*, mint *Abel Ábi, Borbála Biri, Anna Anikó, Mária Mariskó, s Krisztin Titi*.

*

Még nem ütötte vala el a kilencet, midőn Tordára beértem, s vasárnap lévén, kedvem jöve megjelenni az unitáriusok isteni tiszteletén. Kértem tehát predik. Barabás Sámuel urat, engedné, hogy hallgatója legyek, s hogy székében foghassak helyt. Az utolsót a tiszteletreméltó ember örömmel teljesíté, de nem az elsőt, mert most egy gyűjtögetés végett Kolozsvárról kiküldött deáknak kelle papolni.

Ha nem tudám vala, mely felekezet templomába vezettetém, azt fogtam volna hihetni, hogy az enyéim közt vagyok. A férfiak belépven székeikbe, állva maradnak, szemök eleibe tartják kalapjokat, a hogy azt a németországiak is cselekszik. Egyedül a szép nemnek van az a szabadsága, hogy befordulván székeikbe mindjárt leülhessenek, s úgy hajlanak elő, elmondani rövid felkiáltásokat. A két vallás különben is hasonlít egymáshoz, s gyakran történik, hogy az unitáriusok templomaikban református predikátor tart tanítást.

*

Vége vala a tanításnak, s a deák már le akara szállani a papolóból, midőn még megállá, s buzdítást teve híveihez, hogy egy *Luther*-templom felségelésére adakozzanak. Alig mertem füleimnek hinni, s kérdést tevék predikátor úrnál, mint szedetik itt idegen felekezet számára segély. Erdélyben a templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző gyülekezet bejelenti szükségét a kormányzéknel, és ha ott engedelmet nyer a segélygyűjtésre, bármelyik felekezethez tartozzék, az kihirdetetik az országnak minden religióbéli templomaiban, s ennek tudása érdemié, hogy életemnek két óráját itt minden haszon, és minden öröm nélkül elvesztém.

*

Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, és hogy így láthatám! Hálaival telik el szívem irántatok, kiknek oly szép örömeiket köszönhetek, s leginkább ti irántatok, andrásfalvi és zsbói barátném és barátim s teirántad nemeslelkű *Cserei!* Majd ha átlépek Gencs és Nagy-Károly közt a határon, visszatekintek az elhagyott dombok felé s áldást könyörgök az annyi jó és nagy fiak, az annyi jó és nagy leányok szülőföldjére.

Jó föld! tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, nálunk mint nálatok s nálatok mint nálunk. De te valóban nem vagy úgy elromolva mint mi. E vallással térek el innen, s ezt mondom majd azoknak, kik ide jönnek, hogy meglássanak, s reményilem, hiszem, a mit én érzék, érzeni ők is fogják.

A MULT NÉGY OSZLOPA

Az igazság olyan mint a napfény. Sem köd, sem füst, sem felleg nem képes örökre rejtve tartani. Minden homályon és minden sötétségen keresztülcsillan egyszer, ha ideje eljő.

A mesterséges ködöt, melyet történelmi szerencsétlenségünk boszorkánykonyhájára fejlesztett és igyekezett Erdélyre ráborítani: egyetlen lebbenésével elfújta a felszabadult igazság szele. Erdély történelmi valósága tisztán fénylik újra s fénye előre s hátra messzire mutat.

Ha csupán a búcsúzó esztendő eseményein futtatjuk végig emlékeztünket, szemünk előtt mélységek tárulnak föl Erdély magyar multjának történetéből. A történelmi mult négy súlyos oszlopát látjuk kiemelkedni ebből az egyetlen esztendőből, mely négy oszlop a véletlen (vagy a törvényszerűség?) csodálatos rendezése folytán együtt képviseli mindazt, ami egy népet államalkotó nemzetté emel ezen a földön.

A Zápolya-utcai temetőből felszínre került honfoglaláskori magyar vitéz a magyar fegyver évezredek uralmát hirdeti. Apaffy Mihály fejedelem hamvai a felvilágosult magyar államvezetés emléket idézik történelmi idők távolából s egyben örökséget jelentenek, kötelező, de céltudatos és törvényes örökséget a földnek ezen a csúcsponton, melyet számunkra – és egyedül a mi számunkra – a sors évszázadokkal ezelőtt kijelölt.

Az egyetem ünnepe a magyar tudomány egyeduralmát s idők mélyére nyúló gyökereit jelenti s a százötven éves Nemzeti Színház a magyar művészet elsősültséget Keleteurópában.

Fegyver, államvezetés, tudomány, művészet: hiánytalanul együtt áll mindaz, ami egy nemzet lényegét jelenti. Fegyver, államvezetés, tudomány, művészet: négy oszlop, mely nélkül nincsen ország. Mivel

csak ez a négy oszlop képes fönn tartani a boltozatot, mely hazát borít valamely nép fölő.

Ami velünk történt, a történelem tükrében csekély esemény. Palotás házunkban idegenek vendégeskedtek. Zavarta őket a falak ódon patinája: bemázolták rikító festékkel. Riasztotta őket a boltívek komoly hangulata: kulisszát ácsoltak alá, hogy eltakarja. De olcsó volt a festék, lemosta egy augusztusvégi zápor. A kulisszát szétrongyolta a történelem első érintése.

S lám alig tisztult ki palotás házunk, máris honfoglaláskori vitézek fegyverzete csörömpöl benne, ódon termeiben bölcs fejedelmek lába dobban s taláros tudósok méltóságos alakja bolyong évszázados tékaiban. S ott áll előtte az ősi almafa, mely gyökereit a nemzet lelkébe eresztve termi változatlanul a művészetek örök gyümölcseit.

A Zápolya-utcai ősmagyar vitéz mögött ott állanak végtelen sorban bajvivő elődeink, kik fegyvert markoltak s vért áldoztak ezért a földért s érettünk. Nincs szakadás a láncban: a sor végén magunk is ott állunk, honvédruhában s mindenre készen. Fegyvert markolva s vért áldozva, ha kell, a földért s azokért, kik majd utánunk jönnek a sorban. A fejedelmi sír mögött sok hant sorakozik s az államvezetői tudás, nemzetvédő akarat, építő lelkesedés él, küzd, lobog és hitet tesz ma is ezen a földön. Tiszta kezek emelik magosra a tudomány fátylóját, melynek fénye évszázadok óta innen világítja be Keleteurópát. A művészet pedig virágozik, mint a mesebeli rózsató, a hamuból, vérből s könnyből kevert humuszon.

Ez együtt Erdély. A mesterséges ködtől megtisztítva, a valóság fényében. Erdély, melynek multja fölött bajnokok és fejedelmek, tudósok és művészek szelleme örökdió évszázadok óta s minden hamissággal szemben győzedelmesen. Ez a szellem ott áll ma is az államvezetők mellett, ott áll a tudomány aulájá-

ban, az alkotóművész gondolatának megszületésénél s a rivalda fényében egyformán. S ott áll a honvéd fegyvert markoló alakja mellett is, mindég mindenre készen s híven a multból visszatükröződő önmagához.

Wass Albert

ERDÉLYI ROMÁN UTAZÓ A MULTSZÁZADI MAGYARORSZÁGRÓL

A nemzeti önismeret egyik legfontosabb feladatunk. Tükröt keresünk, amelyben nemzetünk őszinte képét pillanthatjuk meg. Kétségkívül igen tanulságos, ha ezt a tükröt idegen nemzet tartja elénk, még tanulságosabb, ha szomszéd nép, vagy éppen velünk egy területen, állandóan mellettünk lakó nemzetiségünk fordítja szembe velünk. Ritkán mutatja a legigazibb valóságot, de az idegenek érzelmeiről híven tudósít, elárulja természetes megnyilvánulásaink egy-egy olyan vonását, melyet nem érzünk hibának, de elég ahhoz, hogy rossz hírnevünket táplálja a népek tudatában. Megtudjuk, hogy a megfigyelések mennyire csak a felszín horzsolják és mennyire csak a külsőségeket veszik figyelembe s ezáltal mennyi kárt okozhatnak felületességükkel. Az érdekesség és tanulság vonz, ezért lapozunk fel egy több mint százéves román naplót.

Ion Codru Drăgușanu (1823–84), fogarasi román, Szentpétervártól Nizzaig beutazta az akkori Európát s több ízben útbajeltette Magyarországot. Úti naplójában¹ néhány jelentéktelen, közkeletű megjegyzést helyez el. Így például a nizzai farsangról szólva, megállapítja, hogy a franciák léha kánkánjához képest a magyarok csárdása valósággal isteni tánc. Megörökíti avignoni élményei közül a magyar káromkodással való találkozását. Ez

¹ Călătoriile unui Român Ardelean în țară și în străinătate. 1835–44. Peregrinul Transilvan. Kiadta: C. Onciu. Valenii de Munte, 1910.

úgy történt, hogy a kikötéskor a nagy forgatagban rátaposott valakinek a lábára, mire az illető nagy hangosan pár vaskos magyar szót vágott hozzá. »Mivel már évek óta nem hallottam ilyen édes hazai hangokat, ilyen távol a magam s e káromkodás szülőföldjétől, varázslatként ütötte meg fülemet s megfordulva egy »ebadtá«-val válaszoltam, mire hirtelen egy »pur sang« magyartól öleltem át, aki honfitársának nevezett« – írja Codru Drăgușanu (141. l.). Legutolsó párizsi levele mottójául »az erdélyi testvérnemzet, a magyar« nép mondását választja: »Gyere Rózsám Enyvedre, Ott a világ közepe!« (244. l.). Majd mikor egy orosz herceg titkárává szegődik, magyarnak adja ki magát. Hálából »a kölcsönvett nemzetiség hozta sikerért« levelét ez alkalommal magyarul zárja be: »Isten áldjon meg!« (197–198. l.)

Ezek az apró megjegyzések is elárulnak valamit: azt, hogy 48. előtt az erdélyi román értelmiség mennyivel reálisabban gondolkozott népének a Kárpát-medence életteréhez való alkalmazkodásáról. Ennek a világlátott utazónak reális szemlélete és bátorsága volt tükröt fordítani saját fajtája felé: »Az adót nincs miből megfizetnünk, de a zsidónak kell, hogy jusson, mert lám tartozunk neki... jajgatnak az emberek, hogy szegények. Akinek két ép marka van, gazdag ember.« A jobbágyok felszabadítása ha nem is hozott különösebb változást az életviszonyokban, szabad napokhoz juttatta a népet: »Az emberek napokat nyertek, a napokból pedig pénzt lehet csinálni! A mi emberünk nem szeret dolgozni, napszámra elpipál az asszony mellett a tűznél, vagy alszik az árnyékban a fa alatt, vagy iszogat a zsidónál a kocsmában. Hát ne legyen szegény, hát ne legyen buta? Mondtam már, hogy a szegénység a butaságból származik... Így nyertük meg a nyelvünket is, melyet nem ismerünk s mellyel következőképpen

nem tudunk élni. Térjünk magunkhoz, vetközzük le a lustaságot s rázzuk le magunkról a butaságot. A jobbagyságnak vége, de az emberek most kényszer-jobbágykodás helyett, jókedvükből szolgálnak s nem hogy maguknak használnának inkább, ragaszkodnak a rossz szokásokhoz, mint a vak a kerítéshez.«

Minden kísérő magyarázat nélkül álljon itt alább a Magyarországról szóló levél legfontosabb részeinek fordítása:

Bécs, 1838. december.

»Extra Hungariam non est vita:
Si est vita, non est ita.«

»Bukarestnek Bécs, de még Pest, vagy Temesvár mellett is faluformája van, akár az építkezéseket, akár az intézményeket nézed... (25. l.).

Ezzel már be is fejezhetném, de hát akkor miért írtam levelem elejére ezt a rendkívül jellemző magyar mondást; noha keresztül utaztam Magyarországon, annyit mondhatok csak, mint a cigány a mennyországról ...

Elteltekintve a városoktól, nem sok különbség van Magyarország és Havasalföld között. Ugyanaz a lapos síkság, mint odaát, a Kárpáton túl, ugyanazok a rozoga, gyatra fedelű kunyhók, mint Romániában mindenütt. A magyar alföldnek van még egy ékessége, a homokvilág, de a pusztai magyarok még meztláb is sarkantyút viselnek is olyan rongyosak, hogy rossz rájuk nézni, amit a románoknál, akár milven nyomorultak is, nem láthatasz.

Az utak úgy vannak, ahogy Isten megteremtette azokat; akárcsak Romániában senki sem szentségteníti meg a természetet keze munkájával.

— — — — —
Az igazi Magyarországon, éjjel utaztam át Szegeden, ahol először ettem életemben paprikást, afféle megpaprikázott magyar csulama²-t,

² Fűszeres, húsos török étel.

mely csípi a szádat s égeti még a lelket is. Még egy nagyobb, 30.000 lelkes falun, Kecskeméten haladtunk keresztül és végre megérkeztünk Pestre; a város éppen akkor lábait mosta a kiáradt Dunában, mely egyedül választja el ikerest-vérétől, Budától.

Mindkét városban sok megrogygyant házat láttam; gyenge anyagokból, égetetlen téglából és döngölt földből készültek, mivel az erdők messzesége miatt itt fahiány van.

Nagy volt a nyomorúság.

Buda csodálatos helyen fekszik, egy magas hegy tetején s nincs szebb valami, mint a Náadori Palotától alátekinteni Pestre, a Duna s a partmenti utcák hosszában.

Magyarország abban is hasonlít Romániához, hogy noha csakugyan mindenben bővelkedő ország, a lakosok – a közmondás szavával élve: a cigány is a maga lovát dicséri – a haza értékeit mértéken felül hirdetik.

Azt mondják a románok, hogy aki iszik a Dâmbovița vizéből, nem válik meg tőle többé; a magyarok is azt mondják, hogy Magyarországon kívül nincs is élet s ha van, az nem lehet olyan.

Ez onnan van, hogy ezekben a részekben, benépesíthetetlenek lévén, a világ minden nemzetének a söpredéke megfordult, majd e szemetek a lakosság felszínhájává válnak, magukba gyűjtve a zsírját, mert nem hiába mondják: gazdag ország, rossz berendezés.

Éppen így minden francia borbélyból tanár lesz Bukarestben s ahány szélhámos van, az mind orvos, akik kicsavarják az aranyat bojárjainkból, csak mert jól tudnak hazudozni – franciául.« (29–30. l.)

Egy évvel később ezt írja:

»Pesten kiszálltunk az »Árpád«-ból, bevonultunk a »Magyar Királyné«-szállóba a Dunaparton s három napig időztünk.

Egyik este sétálni indultam a hajóskapitánnyal – olasz ember – s egy amolyan városi »kaszinó«-ba

tértünk be, ahol számos tanulmánygyógyó ifjú gyült össze, köztük két földi, két erdélyi is. Ezekkel, kérésükre, beszédbe elegyedtem; látták rajtam, hogy Erdély nem idegen számomra, noha nem árultam el nekik, hogy magam is erdélyi vagyok. Mások is odajöttek, amint meghallották, hogy hol olaszul, hol románul beszélgetünk, végül hogy mindnyájan megértsük egymást, németül indítottuk meg az általános társalgást.

A magyarok, ázsiai nép lévén, a vendéglátás erényét nagy mértékben örökölték s azt szenvedélyként gyakorolják rendes és rendkívüli esetekben.

Arról szó sem lehetett, hogy könnyen szabaduljunk az ifjú uraktól... Az ebéd alatt előhoztam, amiket nem rég láttam Olaszországban, dicsőítgettem Romániát, ami illendő is, távol lévén hazámtól. Végül felmelegedve a kitűnő budai bortól, majd meg egészen feltűzelve a tokajitól, az én ifjaim nem ügyeltek többé a szájukra s úgy belerántottak a politikába, hogy reszketni kezdtem, azt híven, hogy még mindig a Lajtán túl vagyok.

Barátaim hamarosan megnyugtattak, Magyarországon beszélhetsz a kormány ellen, akárcsak Bukarestben. Más dolog az újságokba írni, mert azok szigorú cenzurának vannak alávetve.

Tapasztaltam, hogy a magyar mágnások, mint a román bojárok, vagyonukat idegen országokban szórják szét, de nem igen bocsátják meg nekik a párisi kalandozásokat, mint a mi bojárjainknak, sem a német szabadegyetemen nem folytathatják tanulmányaikat.

A magyar erősen büszke, gőgös nemességére és megveti a kereskedést, meg az ipart, nem kevésbé a gyakorlati ismereteket. Élete a politika, a pereskedés és a falusi gazdaság. Ez utóbbit azonban kezdetlegesen űzi, mellőzve az előbbre haladott külföld eredményeit.

Noha e tekintetben a magyarok

igen hasonlítanak a mi bojárjainkhoz, mégis már korábban, mintha nagy lépést tettek volna előre a haladás útján és igyekeznek lerázni magukról a középkori hagyományokat, melyek már ugyanis messze meghaladták az idők határait.

A haladásnak Magyarországon Széchenyi István gróf adott nagy lökést...«

Itt következik Széchenyi különféle alkotásainak elsorolása s reményét fejezi ki, hogy Románia sem fog már soká elmaradni reformok keresztülvitelében s hogy a bojárok is több tudományos műveltségre fognak szert tenni, »mely teljességgel hiányzik belőlük s amellyel számos magyar szerelte fel magát«. Ezután pedig egy olyan kitétel következik, mely méltán elgondolkoztathatja ma is szomszédainkat:

»A kultúrában, mint a természetben, a szomszédot hamarabb utánozza az ember, mint a távolit és könnyebb lépést tartani a lassan járóval, mint azzal, aki rohan.« (51–53. l. Bukaresti levél.)

Még egy jellemző és ma is időszerű megjegyzést idézünk:

»...Szomorú, hogy Magyarországon az iparos- és kereskedőosztályt mind csak az Izrael fiai képviselik...« (75. l.).

Salamon Sándor

A SZÉKELYFÖLD ANYA- ÉS CSECSEMŐVÉDELME- NEK KÉRDÉSE

A kolozsvári gyermekklinika felépülése a kultuszkormány megértő támogatásával, reméljük, csak idő kérdése. Az a nagy lelkesedés és segíteni akarás, amely e kérdésben társadalmunk minden részét mozgatta, bizonyíték, hogy tudatosan vagy sejtve, egyre többen figyelnek fel népünk legértékesebb biológiai értékhardozójára: a csecsemő, a gyermek megtartásának és gondozásának nagy kérdé-

seire. Az egyetemi klinika azonban a legeszményibb működési lehetőségek birtokában is, lényegénél fogva, legfeljebb csak központi, tudományos irányító és szakorvos-tutatópótló szerv lehet a csecsemő- és gyermekhalálozás elleni küzdelemben. Így ezen a téren kétségkívül az egyik legelső és legfontosabb feladat mielőbbi munkába-

állítására méltó keretek között, de a tulajdonképpeni küzdelem a vidéken dől el. Az erdélyi magyarság csecsemőhalálozás elleni küzdelmének súlypontja természetesen ott kell hogy legyen, honnan biológiai megújódását várhatja. S ez a négy székely vármegye.

A Székelyföld csecsemőhalálása az utóbbi években így alakult:

100 élveszületettből elhalt egy éven alul:

	1929–38.		1941.		1942 I–VI. hó
	összesen	%	összesen	%	összesen
Csik	7379	16.7	564	12.5	360
Udvarhely	6249	16.6	468	14.7	192
Háromszék	4780	13.7	325	9.4	145
Marostorda	13698	16.1	1022	14.9	547
Négy megyében	32107	15.7	2379	12.8	1244
Magyarország összesen	301133	15.1	36195	13.1	19514

Az 1929–38-as évek átlagában a székely vármegyék csecsemőhalálása magasabb volt, mint az országos átlag, a megyék közül is egyedül Háromszéké alacsonyabb. A legutolsó, 1941-es évben már a négy megyéé is alacsonyabb volt, mint az országos átlag. Ez biztató jel. De nagyobb távlatban vizsgálva, míg a Csonkaországban céltudatos és határozott szociális és közegészségügyi munka eredményeként lassú, de állandó csökkenés figyelhető meg, itt ez a folyamat esetleges, egy-egy jó esztendő után újabb kiugrás észlelhető és a javulás sokkal kisebb mérvű.

Erdélyi viszonylatban Háromszék a száz vidékek arányszámait mutatja, míg Udvarhely, Maros és különösen Csik megközelíti a nyugati, délnyugati megyék katasztrófálisan magas csecsemőhalálását. Ha az 1929-es arányszámot 100-nak vesszük, az 1929–38-as átlag arányszám Csikban 82, Udvarhelyben és Háromszékben 90, Marosban 83, ami ismét a javulás kis mértékére mutat, igaz, ezek az arányszámok 1941-ben határozottan csökkentek, de 1942-ben ismét emelkedő jellegűek van.

A magas csecsemőhalálási arányszám azt jelenti, hogy tíz év alatt kerekén 32.000, s még a mai javulás mellett is évi 2000–2500

csecsemő pusztul el. Nem foglalkozhatunk itt ennek okaival részletesebben, csak kiemeljük, hogy például 1934-ben az egy éven alul elhalt csecsemők szinte 80%-a Csik, Udvarhely és Háromszék megyében még az első félétet sem érte meg s 33%-a az első harminc napban halt meg. A halál oka az esetek 50%-ában koraszülöttség és általános gyengeség, további 33 százalékában bélhurut és 11%-ában a légzőszervek megbetegedése volt. Az újszülött és korai csecsemőhalálozás magas arányszáma általánosságban a születés előtti és utáni anya- és csecsemővédelem elhanyagoltságára, a halálozás okainak megoszlása emellett még a tervszerű, általános egészségvédelmi munka hiányára mutat. Ez a megállás idején az egész területen általános jelenség.

Az 1914–18-as világháború előtt az ország nem ismerte fel a székely megyék biológiai jelentőségét, így anya- és csecsemővédelmi intézményeket majdnem egyáltalában nem állított fel; a román uralom természetesen ugyancsak nem sokat tett, így 1942-ben a székely vármegyék anya-, csecsemő- és gyermekvédő szervei a következők (megjegyzendő, hogy az egészségvédelmi köröket és a napközi otthonokat 1940 óta állították fel):

A négy székely vármegye csecsemő- és gyermekvédelmi szervei 1942-ben:

	Csik	Három- szék	Maros- Torda	Udvar- hely	Összesen
Egészségvédelmi körök keresztes szolgálattal	zöld- 7	6	8	4	25
Gyermek-kórház v. osztály	–	–	–	–	–
Gyermek-menhely	–	–	1	–	1
Szülő-otthon	1	–	–	–	1
Szülő-otthon épületekben	2	2	2	2	8
Szülő-osztály	–	1	–	–	1
Bölcsőde	–	1 (gyári)	–	–	1
Napközi otthon	rendes nyári	6 7	– 6	– 4	6 17

Jelenleg csak Csíkban működik egy szülő-otthon, különben az egész Székelyföldön egyetlen egy gyermek- vagy csecsemőkórház, korszerű szülő-osztály vagy bábaképző nincsen. A nagy társadalombiztosító intézeteknek sincsen csecsemő- vagy gyermekosztályuk, sőt nincs szakorvosuk sem.

A csecsemőhalálozás ellen folytatott küzdelem elválaszthatatlanul összefügg az anyavédelemmel, a szülő nő és újszülött legmesszebbmenő gondozásával, ami az általános szociális és egészségügyi intézkedéseken túl, elsősorban szakembert és intézményeket követel.

A Székelyföld csecsemőhalálozása, az ellene való védekezés, a fokozott anya- és csecsemővédelem ezen a helyen nem erdélyi kérdés, egyetemes magyar kérdés. Azzá teszi a székely nép biológiai ereje, a székelység természetes szaporodása.

A négy székely megyében a születések arányszáma 1000 lélekre számítva 1929–38 átlagában 27,5, míg a trianoni országban 22,3. Így az utóbbi sokkal jobb általános halálozási arányszám mellett is kevésbé gyarapszik, a székelység természetes szaporulata ez évek átlagában 9,8 volt, az országos 6,8-al szemben. 1941-ben az országos születési arányszám 20,3, n székely megyéké 25,8, a természete-

tes szaporodás az országos 6,4-del szemben 10,7.

Ez az egészséges természetes szaporulat eredményezte, hogy míg 1930-ban a négy székely megye kerekén 700.000 lakosa a trianoni ország lakossága számához viszonyítva 8%-nak felel meg, ugyanakkor 1929-től 1938-ig, tíz év alatt, a székely vármegyék szaporulata a csonkaországi születések 10,7 százalékának és a természetes szaporulat 12,0%-ának felel meg.

Még szembeűnőbb a székelység életereje, ha az 1941-es adatokat vetjük össze. A négy székely vármegye lakossága 1941-ben 732.728, az élveszületések száma 17.993, ezre 25,8, a természetes szaporulat 7540, ezre 10,7%, csecsemőhalálozás 12,8%.

Hat dunántúli megye: Baranya, Fejér, Somogy, Tolna, Vas és Zala összes lakossága 2.175.586, az élveszületések száma 31.240, ezre 17,1, szaporulata 6710, ezre 3,7, csecsemőhalálozása 11,5, tehát a majdnem háromszor nagyobb népesség egy év alatt kevesebb lélekszámmal szaporodott. A születés, halálozás és csecsemőhalálozás magas arányszámai életerős, fiatal népességeket jellemeznek. A székelyföldi anya- és csecsemővédelem tervszerű fejlesztésével ezt a népünk számára felmérhetetlen értéket kell méltó megbecsülésben részesítenünk.

Tonk Emil

S Z E M L E

MAI HÁBORÚS REGÉNYEK

MINDEN HÁBORÚ gyökeres gazdasági, társadalmi és kulturális változással jár. Erre fölülte sok példát szolgáltat a történelem. A háborúval járó változások pedig azokban a nyugalmi időközökben mérhetők fel, amelyeket „békés időknek” nevez a polgári gondolkodás. A változások megmutatása, azok mibenlétének boncolgatása a történész és a társadalomtudós gondja. A szemlélődő polgár mást nem tehet, mint csodálkozással, vagy örömmel veszi tudomásul mindazt, ami az élet különböző formáiban sokszor nem is szembetűnően, de mindenesetre kimutathatóan jelentkezik. A „békés” időszakok a háború okozta változások jegyében alakulnak ki s így nyilvánvaló szerves összefüggésük a fegyverek mérkőzésével, vagyis a háborúval. Ezen az alapon az új társadalomtudomány így fogalmaz: „A béke tulajdonképpen a háború továbbfolytatása, de megváltozott eszközökkel.” Ezt még a meggyőződéses pacifistának is el kell ismernie, ha abból az egyszerű és nyilvánvaló tényből indul ki, hogy az élet: küzdelem.

A háborúkkal járó változásokat, legyenek azok akár társadalmiak és szellemiek, akár gondolkodásbeliek, vagy politikaiak, mindig az irodalom rögzítette és őrizte meg legjobban.

Nem szükséges visszamennünk a történelemben, hogy állításunk igazolására bizonyítékot szerezzünk. Elégséges az első világháború korunkban lejátszódó eseményeire gondolnunk. Nincs olyan pragmatikus módszerrel megírt történelmi mű, mely arról a világégeről annyira jellemző, lényegest megvilágító képet adna, mint az első nagy háborúról szóló ötven szépirodalmi mű, ideértve a nem tisztára szépirodalmi, szórakoztató célzattal írott műveken túl a tanulmányokat és esszéket is. Az ötvenes szám természetesen ne jelentse azt, hogy kevesebb, vagy több mű ismerete is elégséges, illetve kevés a mult világháborúról és az azt követő változásokról rajzolando szellemi kép megalkotásához. Mielőtt a tudós beszél, az író rendszeren már előbb megszólalt. Ezért mérhetjük fel már a tudományos összegezés előtt az európai irodalom bizonyos számú termékeiből mindazt, amit az 1914-es háború eredményezett: a százados monarchikus kormányzati forma általános bukását, korunk aránytalan gazdasági fejlődésével járó visszahatásokat, az urbanizmus túltengéseit, a túltermelés végzetes következményeit, az elvek és az erkölcsi világkép megrendülését, a politikai zűrzavart, a háborút követő hét nagy forradalmat, melyek következtében Európa egyharmada kikapcsolódott a „polgári” közösségből, a munkának „termeléssé” való lealjasodását, amelyből a liberális-kapitalista rendszer szörnyszülötte: a fogyasztásért termelésre kényszerített munkás és a munkáért fogyasztani kényszerült termelő bolyongott a piac megzavart, iratlan szabályai között s végül az eszményeitől megfosztott és eszméiben megzavart újkori polgárt, aki már kezdett abban sem hinni, amiért 1792-ben barrikádokra mentek ősei s amire új életét alapozta, a hedonizmus örök táplálójában: a pénzben.

Mindezt elmondják az első világháború regényei. Bennük kavargó egy kisiklott világ minden gyötrelme, belőlük árad a túlterhelt lelkü

európai polgár tabula rasat sóvárgó vágya az egyszerűbb, tisztább élet után, amelyet azonban csak elképzelni mer, de már nincs ereje, erkölcsi tőkéje arra, hogy megvalósítására lendüljön. És itt már előre megfogalmazhatjuk a nagy különbséget, ami a múlt és a jelenlegi világháború regényei között van: az első világháború krónikásai, a regényírók, körtünetet, kiküszöbölhető véres epizódot, egy rideg és könyörtelen gazdasági rendszer materialista életszemlélettel megmagyarázható következményét, vagy a tisztábban látók esetében az erkölcsi és szellemi csőd ismérveit vélték felfedezni az 1914-ben fellángolt háborúban. A szellem válságáról, az erkölcs csődjéről is íródott egy pár megrendítő vallomás, de egyik írásműből sem csendült ki az a meggyőződés, hogy ezúttal többről van szó, mint egy földrész véres agóniája, mint a vég kezdete. Versaillestól a második Compiègneig kellett úszkösödni az 1914-ben felszakadozott sebnek, hogy a mai háborús élet regényírója észrevegye: most nem az európai politikai és gazdasági élet véres epizódjáról van szó, hanem egy korhadt világ vénhedt életszemléletének agóniáján túl egy olyan finálé kezdődött, amelynek meg kell hoznia, bárki legyen a győztes, a maga katarziszt. Lényeges különbség az is, hogy az első világháború regényei, kivéve Duhamel és Barbusse könyveit, főleg a háború befejezése után íródtak, ezzel szemben a jelenlegi háború egész sor olyan művet sugallt, amely mélyeséges emberi bizonyítványával, a totális világháború szörnyű élményével, a magábatekintés megrendítő őszinteségével az emberi érzés és gondolkodás bő forrásait nyitotta meg, ezekből olyan szellemi és erkölcsi erők fakadnak, amelyek már előre éreztetik, hogy új világ van születőben, mert a régi romokra épült és szellemi alapjain áttörték a megdohosodott liberálisizmus erjesztő gombái.

CSAKNEM LEHETETLEN FELADATRA vállalkozik az, aki *teljes* képet akar adni a mai háborús regényekről. Még mindig csak a háború úgynevezett „válságos szakaszában” vagyunk és máris egész könyvtárra való műről tudunk, amelyek a jelenlegi háborúval kapcsolatban születtek. A „nagy mű” nem készült még el. Csupán érdekes és jó könyvekről tudunk, de olyanról, amely nagyméretűségével, egyetemességével és művészi formájával érzékeltetné a most dúló szörnyű háborút, még nem íródott meg.

Ezúttal a mai háborús irodalomnak csak egy bizonyos részéről szólnunk. A szépirodalmi művek szemléljére szorítkozunk s vizsgálatunkból kizárjuk a csupán eszmei síkon mozgó tanulmányokat és esszéket, politikai írásokat, rideg beszámolókat. Olyan könyvekkel foglalkozunk, amelyek ismerve a háborús vonatkozásokon kívül a szépirodalmi jelleg. Ezen a téren elsősorban a francia, német és finn irodalomban kell tallóznunk.

A francia írók, népük tragikus elesettsége ellenére, már az összeomlást követő első hetekben művészi értékű szépirodalmi jellegű művekben vallottak a nagy nemzeti tragédiában fogant érzéseikről és gondolataikról. Ezeknek az írásoknak nagyobb része teljesen személyi jellegű s éppen ezért a leghitelesebben általános hangulatot példázó, mert azokban az 1940-es nyári napokban, amikor a nyugati műveltséget hordozó egyik nagy nép egyetemét teljesen felforgatta a német haderő hihetetlenül gyors rohama és betörése, minden francia lelkén egy érzés: a zavar és egy gondolat: a megrendüléstől szított önvár uralkodott el. Azokban a tragikus hetekben két jelentős szépirodalmi mű született. Mindkettő naplószerű és ez a műfaj általánosan jellemző írásműve egyébként a mai háborús irodalomnak. *Benjamin René* „Tragikus tavasz” (Le printemps tragique, Paris, 1940. Plon kiadás) című, naplószerű regénye és *Colette* „Fordított naplója” (Journal a rebours. Paris, Fayard kiadás). Benjamin René naplóregényében a fordulópontra jutott francia élet zajló

eseményeinek megkapó rajzával párhuzamosan a Loire-parti faluba menekülő regényhős közvetlen és emberi lélekrajzát adja. Gyönyörű részleteket kapunk e patétikus hangú naplóregényben a francia sorsról, a parasztság megindító küzdelmeiről, a menekültek kaleidoszkópikus tarkaságú sorsalakulásáról. Colette műve már nem ilyen nagyigényű, de éppen ezzel hat olyan megrendítő módon. Colette naplójában a nagy francia tragédia eseményei csak árnyékként kísérik a kitűnő stílusművész időtlen jellegű, általános emberi reflexióit. Az író körüli tragédiákban hullámzó élet nagy változatosságából a változatlan örök emberi érzések és nemes gondolatok sora példázódik. Auvergnei magányában naplót ír a Goncourt-díjjal kitüntetett *Pourrat Henri* is. (Vent de Mars, Paris, 1941. Gallimard kiadás) és igen érdekes naplóban számol be kéthónapos német fogságáról *Méchin Benoist*. (La moisson de quarante. Paris, 1941. Albin Michel kiadás; Kárász József fordította magyarrá.)

A nagy francia összeomlás komor hangulatot sugalló légkörében a gúny és a gyilkos szatira és cinizmus is megkapta a maga képviselőjét *Céline* művében. (Les beaux draps. Argot kifejezés: „Benne vagyunk a csávéban” – ez lenne a szabad fordítása, Paris, 1941. Nouvelles Éditions Francaises kiadás.) A világhírű külvárosi orvos-író változatlan cinizmussal és érthetetlenségig menő argot nyelvfantáziával festi, illetve támadja a zsidókat és reakciós polgárokat, akiket elsősorban okol a francia népre zúdult tragédia előidézésével.

A dunkerquei események is megkapták a maguk irodalmi krónikásaikat. *Blond Georges* a brestben állomásozó francia flotta elmenekítését és angliai kényszer tartózkodását meséli el igen érdekes kortörténeti naplójában (L'Angleterre en guerre. Paris, 1941.), *Cras Hervé*, a Jaguar nevű francia torpedónaszád orvosa, pedig a II. torpedóromboló-divízió sorsáról írt érdekes vallomást. Naplójában megelevenedik három francia torpedóromboló hiteles harci története. (Cras Hervé: Jaguar–Chacal–Léopard. Paris, 1941. Sequana kiadás.)

A történelmi idők vallomásra készítetik az írókat. Ezért volt eddig is válságos korszakok kedvelt műfaja a napló s ezzel magyarázható a mai háborús irodalomban is olyan nagy számban megjelenő önvallomás. A regény öncélú eseménybonyolítását kiszorítja a valóságos élet minden képzeletet meghaladó eseményforgataga s az író egyebet sem tesz, mint átszűrni érzékenyebb lelketen az élet eseményeit s művészi formában nyújtja át az olvasónak. Nincs történelmi távlatuk e háborús naplóknak, de manapság olyan gyorsan érnek az események, hogy igen rövid idő már tisztító hatású következtetések levonásához vezet.

A német háborús irodalom regényei is nagyobbára én-regények. Legalább is formájuk az. Tartalmuk, hangulatuk, eseménytáruk azonban már egészen különbözik a francia háborús irodalom termékeitől. A mai német regényben nem a legyőzött nép írója szólal meg, hanem a győzelmeket arató katona-nemzet fia, akinek helyzeti adottságaiból következik, hogy a »regényszerűség«¹ igényével is foglalkozzék, eseménysorozatát ne a valóságból, hanem a »regényesség«² világából merítse. A német háborús irodalom csak indítékaiban, sugalló forrásaiban tart kapcsolatot a valósággal. Megalkotásban, cselekménybonyolításban pedig a szemlélő, a dokumentáló és következtető egyént háttérbe szorítja a képzelet eszközeivel alkotó író, aki a közös győzelmi vágy érdekében mintegy szellemi harcosa a nagy küzdelemnek s ezért csak irányregényt írhat. A német háborús regényirodalom leggyakoribb témái a következők: az első háború emlékével új küzdelem viharába került német katona lelki rajza (Hohoff: Der Hopfentreter), a »másik«³ háborúban is harcoló apa és a jelenlegi világégésben küzdő fiú találkozásából, sorsuk egymásbakapcsolásából

lódásából adódó érdekes drámai helyzet rajza (*Sander Ulrich: Ein zweistimmiges Lied és Klucke W. G.: Begegnung in Polen*), harci eseményeket rögzítő naplójegyzetek, mint például *Graff Siegmund »Wall der Herzen«* című írása, mely 287 harci nap történetét meséli el, továbbá a háború sodrába került művészlélek rajza (*Linck Otto: Sankt Martin*), a német-francia viszony egyéni életsorsban ábrázolt érzelmi rajza (*Ehmers Wilhelm: Die Nacht vor Paris*), vagy a különböző fegyvernemek hőseiről szóló izgalmas történetek (*Dwinger: Panzerführer; Frank Wolfgang: Prien greift an*).

A finn háborús irodalom is főleg naplóban adott eddig maradandó szépirodalmi művet. *Haanpää Pentti*, a fiatal autodidakta író, »Karpisotaa« (Háború kopár tájakon) című naplójában egyszerű, sokszor nyers stílusban írja le bevonulásának, harcbaindulásának és küzdelmeinek történetét. Mintha egy székely legény elbeszélését hallanók a könyv lapjairól. A természet legmélyebb világából a civilizáció hullafoltos életébe belekergetett ember mondja el itt a háborúból lelkébe áramló szörnyű élményeket. A romlatlan ember szól az embertelenségről és ez teszi olyan döbbenetes élménnyé könyvét. Napló formájában vall a másik északi író is: *Johansson Gunnar »Vi ville inte dö«* (Nem akartunk meghalni) című könyvében. Johansson résztvett az első finn-orosz háború legvéresebb csatáiban és megrendítő módon, gyönyörű stílusban számol be megrázó élményeiről. Végigéljük az íróval egy kis harci alakulat embertelen küzdelmét, tragikus fölmorzsolódását és a maroknyivá zsugorodott egység tagjaiban hidraként megújuló életreménynek, az életbe vetett hitüknek főlemelő kisarjadását. Mélységesen megdöbbenítő vallomást találunk e könyvben a halállal való első találkozásról és a háborúban először gyilkoló ember lelkiállapotáról.

A HÁBORÚ HARMADIK ÉVÉBEN vagyunk és ilyen hosszú idő letelével már a hadifogoly írók könyvei is napvilágot látnak. A közelmúltban jelent meg a legújabb francia hadifogoly-regény *Deschaumes Guy* tollából (*Derrière les barbelés de Nuremberg = A nürnbergi szöges drótok mögött. Paris, 1942. Flammarion kiadás*). Ez a vaskos realizmussal megírt és ugyanakkor mélységes szájalmat ébresztő, őszinte emberi érzéseket föltáró napló nagyon emlékeztet *Kuncz Aladár* Fekete kolostorára. A hadifogság sivársága, önmarcangoló szenvedése, végtelen emberi vágyakozásoktól fűtött lelki tusakodása mind hangot kap e naplóban, sőt szó esik a magányos fogság óráiban támadt önvádról és a nemzethez szóló, öntépi lelkiismeretvizsgálatból fakadt intés szava is megszólal benne. Deschaumes léleknevelő megtisztuláson ment keresztül a fogság sorhelyt magához a francia néphez intézi. Ezen a ponton kell rámutatnunk tallózásunk harmadik következtetésére: *a mai háborús irodalom nem öncélú, hanem a megtisztulást kereső európai lélek hű tükre, önvallo-más-sorozat, amelynek legszebb alkotásai a most dúló gigászi küzdelem szörnyűségein és hősiségén túl azt példázzák, hogy a korforduló viharába került európai ember az óhajtott általános katarzist várja és azért áldozatra is kész, mert tudja, hogy »változott eszközökkel folytatott háborúja«, a küzdelmeket rejtegető béke, csak a gyökeres átalakulás bekövetkeztével lesz igaz és teljes. Erről vallanak Európa írói, ezért harcolnak Európa katonái.*

HESZKE BÉLA

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. 21569 – Felelős vezető: Major József.

ELŐFIZETÉSEK NYUGTÁZÁSA

Az 1942. évi előfizetések előző számunkban megkezdett nyugtázásának folytatása:

Kós Károly, Koszta József, dr. Kristóf György, Kovács Sándor, Kozán Imre, Lammert Sándor, Lám Béla, dr. László Dezső, László Ferenc, dr. László Ferenc, Lengyel István, dr. Lithway Árpád, Lőrincz Sándor, Lyceum-könyvtár, Magyar Általános Hitelbank Nagyvárad, Magyar Cserkész, M. kir. állami szakirányú iparostanonc-iskola, M. kir. Ferenc József-tud.-egyetem rektori hivatala, Magyar Kossa István, Markovics Kálmán, Markovics Manó, Máriaffi Lajos, dr. Máthé László, Máthé Zsigmond, Mátyás József, Mátyás László, Megyeri Ferenc, Mestitz János, dr. Mezey Mihály, vitéz dr. Mike Gyula, dr. Mikó Imre, dr. Mócsi Károly, Nagy Elek, Nagy Károly, dr. Nagy Lajos, dr. Nagy Tibor, dr. Nagy Zoltán, Niamessny Mihály, Ötves Gyula, Padányi Gulyás Jenő, vitéz dr. Papp László, Papp Szász Lajos, dr. Parti Gábor, Perjessy János, dr. Péterfi Pál, Pitner Árpád, dr. Pongrácz Kálmán, Potoczky Mária, Rákosi György, Ref. főgimnázium könyvtára Szatmárnémeti, Ref. Székely Mikó-Kollégium, Ref. Tanítónőképző Székelyudvarhely, Ref. Theológia könyvtára, Reischel Arthur, dr. Sáry István, dr. Schilling Dezső, dr. Schriffert Béla, dr. Schneller Károly, dr. Schreiber Edvin, Seyfried Ferenc, Simén Dániel, Simon István, dr. Soós István, dr. Soós József, Sol Club, gróf Stubenberg József, Szabó Bálint, Szathmáry Lajos, Szász István, Szász János, Szász Zsombor, Szent-Miklóssy László, dr. Szekulics Mihály, sz. Szépp Ferenc, dr. Szilágyi László, Szily László, Szinnyi Merse Pál, Szociális Nővérek, Szolnok Gyula, Szőcs Mihály, Sztankó Zoltán, vitéz Szuntyogh Rudolf, Szűcs Elemér, Szűcs Lajos, dr. Tavaszy Sándor, gróf Teleki Ernő, dr. Terényi Sándor, dr. Tonk Emil, Tőkés József, Tóth B. László, Török Gábor, dr. Trombitás József, Ványolós Miklósné, Vásárhelyi János, Veress Ernő, ifj. dr. Vékás Lajos, Warga László, Wesselényi-kollégium, dr. Wittig István, t. Zalányi Andor, Zudor Sándor, dr. Zsombory László.

1942. évre egyéb összegeket fizettek: Biró Lajos 4 P, Ficzere Rudolf 4.50 P, dr. Fogarasi Géza 4 P, dr. Grenzer Gyula 4.50 P, dr. Kegyes Márton 4.50 P, dr. Kovács Sándorné 3 P, dr. Könyves Tóth Kálmán 5 P, vitéz Kosonczy Béla 4.50 P, Matos Pál 5 P, Márton István 5 P, Mikes Ferenc 4.50 P, Magyar kir. Ferenc József-tudományegyetem 7 P, aldobolyi dr. Nagy L. 4.50 P, Oláh Sándor 4.50 P, dr. Ravasz György 2 P, Tárkányi Béla 4.50 P, dr. Tódor János 4.50 P, dr. Tóth Zoltán 5 P, Tuzson Ferenc 4.50 P, Veress György József, K. Weress Jenő 4.50 P, Zágony Anna 7 P.

1943. évre fizettek: M. kir. szakirányú ipariskola 7 P, Nagy Károly 16.50 P, dr. Nagy Lajos Marosvásárhely 4 P, Szász János 9 P.